

ԱՅՈՒՂԱԴՐ 1958

Manx

1971

ԳՐԱԲԱՐԻ

ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ

ԵՒ ՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ

Կ Ա Ջ Մ Ե Ց

Ս Տ. Մ Ա Լ Խ Ա Ս Ե Ա Ն Ց

ԵՐԿՐՈՐԷ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒԱՄ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ք Ի Ֆ Լ Ի Ս

ԷԼԵԲՏՐԱՅԱՐԺ ՏՊԱՐԱՆ ՕՐ. Ն. ԱՂԱՆԿԱՆՑԻ ՊՕԼԻՑ. 7.
1910

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՆՍՏԻԹԱՆՏԻՆԻ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՆՍՏԻԹԱՆՏԻՆԻ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՆՍՏԻԹԱՆՏԻՆԻ ԿՈՄԻՏԵ

2001082191

~~21250~~

116562

35454

~~34454~~

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Օ Ս Ք

Ներսիսեան հոգևոր դպրանոցում հայերէն լեզուի դասատուութիւնն ստանձնելով՝ շուտով զգացինք քերականութեան յարմարաւոր ձեռնարկի պակասութիւնը, այնպիսի քերականութեան, որ լեզուի ստուգարանութեան և համաձայնութեան կանոններն առաջարկէր աշակերտներին ոչ թէ իբրև անգիր սովորելու նիւթ, այլ բացատրէր և, աշակերտին մատչելի չափով, հետազօտէր այդ կանոնները, զգալ տար, որ լեզուն մի կամայական երևոյթ չէ, այլ գիտութիւն է, հիմնուած, ինչպէս և ամեն գիտութիւն, որոշ օրէնքների վերայ: Այս սկզբունքով կազմուած ձեռնարկը հարկաւոր է՝ որպէս զի աշակերտը հետաքրքրուի լեզուի ուսումով, գիտակցաբար և գիւրաւ սովորի և միանգամայն զարգանայ:

Այսպիսի քերականական ձեռնարկի փորձը մեր մէջ առաջին անգամ արել է Պ. Կարապետ Կոստանեանը («Գրաբառ բայերի խոնարհումը մի աղիւսակի մէջ», «Գրաբառի հոլովումը մի աղիւսակի մէջ», վերջինում Պ. հեղինակը աշխատել է կանոնի տակ դնել այլ և այլ հոլովիչների գործածութեան պայմանները, և առանձին աղիւսակում զետեղել է բոլոր բառերը, որոնք բացառութիւն են կազմում այդ կանոններից—ծանր և շնորհակալութեան արժանի գործ): Մերը երկրորդն է, որ իւր նախորդից բաւական տարբեր է թէ նիւթի բովանդակութեամբ, թէ տեսականով և թէ աւանդելու ոճով:

Որոշելով մինչև դեկտեմբերի արձակուրդներն այս ձեռնարկը տպուած տալ աշակերտների ձեռքը՝ ժամանակի սղութեան պատճառով մենք ստիպուեցանք

բաւականանալ առ այժմ ամենակարեւորովը—հոլովումներով և խոնարհումներով և նոցա փոփոխութիւնները բացատրող համառօտ ձայնագիտութեամբ. աւելացրինք և նախդիրները, որոց տարբեր նշանակութիւնները այլ և այլ հոլովների հետ գործածուելիս՝ մեծ դժուարութեամբ են ըմբռնում աշակերտները: Մենք չկարողացանք աւելի ընդլայնել ձայնագիտութիւնը և մտցնել համեմատութեան նիւթ՝ նոր գրականական լեզուից և գաւառական բարբառներից. նոյնպէս չզետեղեցինք բացատրութիւնները թէ շեշտաբանութեան և թէ հօլովումի ու խոնարհումի մէջ և չհամեմատեցինք նոր լեզուային ձեւերը գրաբարի ձեւերի հետ, թողնելով սոքա և ուրիշ շատ հետաքննական նիւթեր ապագայ աւելի ազատ ժամանակի:

Հարկաւոր ենք համարում աւելացնել, որ այս ձեռնարկը, ինչպէս բովանդակութեան, նոյնպէս և մշակումի կողմից՝ զերծ չէ թերութիւններից, որոնցից դժուար էր խոյս տալ՝ մի ամսուան մէջ սակաւաթիւ և կցկտուր ժամերում կատարուած աշխատութեան մէջ: Համեմատական լեզուագիտութիւնը գուցէ դատապարտէ մի քանի բացատրութիւններ այս ձեռնարկում (բաղաձայն հոլովումի, բայերի արմատների մէջ ևն). բայց մենք նախընտրեցինք գիտնական ճշտութիւնը տեղ տեղ զոհել պարզութեան և աշակերտների դարգացման աստիճանին:

Ձեռնարկիս § 55, ծան. 2 և 3 և § 56, ծան. 1. կազմելիս օգտուել ենք Պ. Կոստանեանի «Գրաբարի հոլովումից» (յօդ. 22, ա, 24, ա, 26, ա), իսկ §10-ի և § 66-ի, ինչպէս նաև նախդիրների օրինակները մեծ մասամբ առել ենք Բագրատունու Զարգացիւնից քերականութիւնից:

Ս. Մ.

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ:

Դասագրքիս այս երկրորդ տպագրութեան մէջ պահպանուած են նոյն ծաւալը, դասաւորութիւնը և սիստեմը. միայն ուշադրութեամբ աչքէ ենք անցրել բոլոր նիւթը և շատ տեղ բարեփոխութիւններ մտցրել, լրացնելով, արտայայտութիւնները ճշտելով և որոշ կանոններ աւելի բացայայտ և դիւրամբոնելի կերպով խմբագրելով, ինչպէս ցոյց է տուել մեզ տարիների փորձը: § 58-ի 2 և 3 ծանօթութիւնները խմբագրել ենք՝ օգտուելով պ. Ա. Զամինեանի Դիտողութիւնից («Հանդէս Ամսօրեայ», 1909, փետրվար, եր. 63—64):

Ստ. Մ.

1 հսկեմքերի 1909,

Թիֆլիս:

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
 LIBRARY
 524 EAST 58TH STREET
 CHICAGO, ILL. 60637
 (312) 977-3000

U. of C.

1945

1945

ԳՐԱԲԱՐԻ ՀՈԼՈՎՈՒՄԸ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ ԵՒ ՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ

Ա. ԶԱՅՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԳԼ. Ա. ՎԱՆԿ.

§ 1. Վանկ կոչվում է այն բառը կամ բառի այն մասը, որ արտասանվում է մի անգամից, պարզ կամ երկբարբառ ձայնաւորի հետ. օր. մի, օր, բա-րի, գե-րեզ-ման, քա-ղա-քա-մայր, պաշ-տօ-նեայ, նե-ղու-թեան, հա-ճոյ, դիւ-րին: Ա-րե, ի-ջա-նել, ու-շիմ:

ԾԱՆ. Պարզ ձայնաւորներն են ա, ե, է, ը, ի, ո, օ, ու. երկբարբառներն են այ, ոյ, եայ, իւ, տ:

§ 2. Որովհետեւ ը ձայնաւորը մեծ մասամբ չէ գրվում, բայց արտասանվում է՝ ուստի շատ անգամ բառերն ունին աւելի վանկեր, քան գրուածքի մէջ երևում են ձայնաւոր գրեր. այս-ինքն ը ձայնաւորն էլ վանկ է կազմում, թէպէտ ներգործութեամբ գրուած չէ. օր. քանն (բա-նըն) զոր պատուիրեցեր. ահա այրդ (այ-րըդ),

ցօեզ (ցը-ձեզ). կրկին (կըրկին), սկիզբն (ըս-կիզբն), ստանալ (ըս-տա-նալ), սնունդ (սը-նունդ), սրբել (սըր-բել), հատուցումն, բղխումն (հատուցու-մըն, բըղ-խում-մըն), ոսկը (ոս-կըր), աստղ (աս-տըղ), կայսր (կայ-սըր): Այս տեսակ վանկերը կոչվում են ծածուկ վանկ:

§ 3. Վանկերը կոչվում են բաց՝ երբ վերջանում են ձայնաւոր գրով. օր. բա-րի, ե-կի, ա-րա, քա-ղա-քա-ցի ծա-ռայ, կոչվում են փակ՝ երբ վերջանում են բաղաձայն գրով. օր. աղ-քատ, ջուր, Թագ-չիմ, սուրբ:

§ 4. Եթէ ծածուկ վանկից անմիջապէս առաջ կամ յետոյ ձայնաւոր տառ գայ՝ այդ վանկը կարող է սղուել. օր. գանձդ ողորմութեան (գանձ-դո-ղորմութեան). բղխումն ի հօրէ (բըղ-խում-նի հօրէ). աստղ առաւօտու, (աստղա-ռաւօտու), կամի ստանալ (կա-միս-տանալ):

ԳԼ. Բ. ՇԵՇՏ.

§ 5. Շեշտ կոչվում է ձայնի աստիկութիւնը, որով հնչվում է բառի մէջ ձայնաւոր տառը. օր. տիւր ինձ, Թագաւոր է Թագաւորէ: Շեշտի նշանն է այս ('), որ սովորական գրութեան մէջ չէ գործածվում, բացի հրամայական եղանակներից, արգելական մակբայից և անուղղակի հարցական ձևերից, օր. տո՛ւր, մի՛ տար, տեսէ՛ք, որչափ սիրէ՛ր զնա:

§ 6. Շեշտը լինում է երկու տեսակ, իմաստի և բառի:

Իմաստի շեշտը խօսքի մէջ ընկնում է այն բառի վրայ, որի մէջ կենդրոնանում է խօսքի գլխաւոր իմաստը, կամ որի վրայ առանձին ուշադրութիւն է դարձնւում, որ մանաւանդ պատահում է հակադրութեան ժամանակ. օր. ծանեաւ նզն գտաացիչ իւր, և էշ գմսուր տեսնն իւրոյ, բայց Իսրայէլ զիս ոչ ծանեաւ: Ի՛մ է վրէժխնդրութիւն: Զքնզ տեսանեմ լինել այսպիսի:

§ 7. Եթէ խօսքի մէջ հակադրութիւն չկայ՝ իմաստի շեշտը գտնւում է բայի վրայ. օր. որդիս ծնայ և բարձրացուցի, և նոքա զիս անարգեցին: Զերկեամ մի տունաւ ի կապանս:

§ 8. Բառի շեշտ ունին բոլոր բառերը, քիչ բացառութեամբ: Այս շեշտը գրաբարում գտնւում է բառի վերջի վանկի վրայ. օր. Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին:

§ 9. Բառավերջում գտնուող ծածուկ վանկերը (§ 2), որոնք կարդացւում են ը ձայնաւորով՝ շեշտ չեն ընդունում. այս դէպքում շեշտը գտնւում է նախընթաց վանկի վրայ. օր. կինս (կինըս) զոր ետուր: Որոց ոգիքն (ոգիքըն) թուլացեալ են: Զանսպառ խաղացմուն(ը)ս անտուածայնոց(ըն) շնորհաց ծանեայ ի ձեռ(ը)ն գեղեցիկ խնդրոյս:

§ 10. Մի քանի բարդ և ածանցուած բառեր պահում են շեշտը բարդութեան առաջին

մասի վրայ. սրանք են. անյապէս, սոյնապէս, որ-
պէս. անյաչափ, որչափ. անյաքան, անյագոյն, անյլ-
ազգ, յանժամ, քանիօն, գրեթէ (գրեա-թէ), հապա, բարէ, հանաւասիկ (հանա-աւասիկ), աւա-
սիկ, հոյնժամայն, անյսորիկ, անյոցիկ—բոլոր
դէմքերում: Այս բառերը, հայելով, թէ որտեղ
է գտնվում շեշտը՝ կոչվում են յարաշեշտ (վեր-
ջից երկրորդ վանկում) և նախաշեշտ (վեր-
ջից երրորդ վանկում):

§ 11 Մի քանի կարճ բառեր ամենեւին շեշտ
չունին և կոչվում են անշեշտ. սրանք են—

ա) յարաբերական և անորոշ գերանունները
որ, իմն, ինչ, մի. օր. որ սպանանէ գհայր՝ մա-
հու մեռցի. Որոց ոգիքն. Մեծ իմն. Գեղեցիկ
իմն. Բազում ինչ ասեմ. Բարոնք ինչ իցէ. Այր մի.

բ) ի, առ, ընդ, ըստ նախդիրները և իբրեւ,
որպէս, քան, մինչեւ, վասն նախադրութիւն-
ները. օր. ի տուն. ի լինել. առ ի լինել. առ
նախանձու. ընդ դուռն. ընդ աջմէ. ըստ նմանէ-
իբրեւ զիս. որպէս ծառ. քան զամենայն մեծու-
թիւն. քան զականս պատուականս. մինչև ի
տուն. մինչև ցայս. վայր. վասն իմ. վասն ան-
սորիկ:

գ) եւ ըստ իւր բուն նշանակութիւնն
ունի. օր. նա է. յաշխարհ գալոց էիւ. տեսեալ
է. ընկեցեալ լինէր այնուհետեւ: Իսկ երբ եւ
ըստ նշանակում է կամ, գոյութիւն ունիմ՝ առ-
նում է շեշտ. օր. է նա. է Աստուած. Են որ ի
ծակա, են որ ի սորս զօղեալ թագչին:

դ) զի, թէ, եթէ, եւ, կամ շաղկապները. օր. զի ոչ գոյր. ոչ գիտէին, թէ գալոց է. եթէ ակն քո չար է. և ասաց Աստուած. եղբայր կամ քոյր:

§ 12. Միմեանց հետ կապակցութիւն ունեցող բառերից երբ նախադասը շեշտուած է՝ վերջադաս բառը, եթէ միավանկ կամ երկավանկ դերանուն լինի՝ շեշտը կկորցնէ. օր. վասն մեղաց քոց. յաթո՞ռ նորա. եթէ ասիցէ՞ ոք. ասէցնա. յափշտակեցան ստացուածք նոցա: Հայր մեր, որ յերկինս ես:

§ 13. Սաստիկ շեշտուած բառերից յետոյ, այսինքն հարցական, բացասական, հրամայական բառերից և առհասարակ իմաստի շեշտից յետոյ հետևորդ բառը շեշտը կորցնում է. օր. զի՞ կոչէք զիս. ընդէ՞ր խռովեցան հեթանոսք. ոչ գիտէր, զինչ գործէր. ոչ այդպէս. ոչ լոեցից. չի՞ք թողաւոր. մի՞ դատիք. մի՞ ընկենուր: Ես ասացի (և ոչ դու). բազումք յօժարեցին. յանգիւտ կորուստն յուղարկի ի մահուան իւրում:

ԳԼ. Գ. ՇԵՇՏԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՁԱՅՆԱԻՈՐ-
ՆԵՐԻ ՎՐԱՅ

§ 14. Բառերը դարաւոր դործածութեան ընթացքում հետզհետէ կարճանում են: Սերունդէ սերունդ նրանց մէջ թուլանում, անհետանում են ձայնաւոր և բաղաձայն գրերը. այն-

պէս որ նախկին երկար բառից վերջապէս ստաց-
վում է կարճացած, սղուած բառ: Օրինակ ա-
ռաջ ասում էին Աստուած. այս բառը հետզհե-
տէ կրճատուելով դարձաւ Ասված, Աստօծ, Աս-
բօծ: Առաջ ասում էին Աստուածոյ. սա հետըզ-
հետէ կրճատուելով դարձաւ Աստուծոյ, Աստը-
ծոյ, Աստըծու, Աստծու, Ասծու, Ասսու, Ասու:
Առաջ ասում էին ճանապարհ. սա հետզհետէ
դարձաւ ճանըպարհ, ճանըպահ, ճանպահ, ճամ-
բահ, ճամբա: Ճանապարհորդ բառը հետզհետէ
կրճատուելով դարձաւ ճամբորդ: Տեսանեմ բա-
ռը դարձաւ տեսնեմ, տեհնեմ, տէնեմ ևն:

§ 15. Այս կրճատումը կատարվում է որոշ
օրէնքներով: Գլխաւոր օրէնքը այս է. բառի
մէջ այն վանկը, որ շեշտ ունի՝ աւելի ուժեղ է
արտասանվում, աւելի լաւ է լսվում, ուստի ա-
ւելի լաւ է պահպանվում. իսկ այն վանկերը,
որ շեշտ չունին, միանաւանդ շեշտուած վանկի
երկու կողմը դառնուած վանկերը, թոյլ են ար-
տասանվում, վատ են լսվում. ուստի քիչ են
պահպանվում ու սղվում են: Օրինակ. թագա-
ւոր բառում վերջի վանկը շեշտ ունենալով՝ պահ-
պանուել է, իսկ նախընթաց վանկը անշեշտ լի-
նելով սղուել է, և ստացուել է գաւառական
թագավոր, թաքավոր: Ուրիշ գաւառում նոյն բա-
ռը հնչուել է թագաւոր. այստեղ էլ պահպանուել
է միջի, շեշտուած վանկը, իսկ նրա երկու կող-
մի անշեշտ վանկերը սղուել են, և ստացուել է
թըքավոր, թքյավոր: Հարսանիք բառը մի գաւա-

ուում արտասանուել է «հարսանիք», ուստի սըղ-
ուելով դարձել է հարսնիք. իսկ ուրիշ գաւառ-
ներում արտասանուել է հարսանիք, ուստի սըղ-
ուելով դարձել է հրսանիք են:

Այս օրէնքով՝ գրաբարի մէջ այն վանկերը,
որոնց վրայ ընկնում է շեշտը՝ աւելի են պահ-
պանվում և աւելի լիակատար հնչիւն ունին.
իսկ այն վանկերը, որոնք շեշտ չունին՝ աւելի
են ենթարկվում սղումի և անհետանում են: Օր.
սուրբ—սըրբել. առաջի բառում ու ձայնը շեշտ
ունենալով՝ մնացել է. իսկ երկրորդ բառում
շեշտը տեղափոխուելով ել վանկի վրայ՝ ու ձայ-
նաւորն առանց շեշտի սղուել դարձել է ը: Նոյն-
պէս կլն—կընոջ—կնոջ. մարմլն—մարմընոյ—
մարմնոյ և այլն:

§ 16. Բառերը հոլովուելիս և խոնարհուե-
լիս՝ իրանց վերջից ստանում են մասնիկներ. և
որովհետև շեշտը, համաձայն լեզուի օրէնքին՝
պէտք է դրուի բառի վերջին վանկի վրայ՝
(§ 8) ուստի շեշտը բառի հոլովուելիս և խո-
նարհուելիս տեղափոխվում է այդ նոր մասնիկ-
ների վրայ: Այս տեղափոխութեան պատճառով
բառի այն վանկը, որ առաջ շեշտ ունէր, շեշտը
կորցնելով՝ յաճախ սղվում է. օր սէր բառը փոխ-
վում է սիրոյ, սիրեմ, բայց՝ մարդասէր. միւտ—
մըտի, մտից, մտանեմ, բայց՝ եմիւտ և այլն:
Վերջի օրինակից երևում է, որ երբ խոնարհուե-
լու ժամանակ բառը ստանում է այնպիսի ձև,
որ մասնիկ չունի, ուրեմն և շեշտը նորից ըն-

կնում է բուն արմատական ձայնաւորի վրայ՝
այդ արմատի նախնական ձայնաւորը նախից ե-
րևան է գալիս (եմուտ)։

§ 17. ա, ե, ո, ուժեղ ձայնաւորները, վեր-
ջի փակ վանկում գտնուելիս, երբ շեշտը կոր-
ցնում են՝ փոփոխութեան չեն ենթարկւում շեշտի
պատճառով. օր. քաղնք—քաղաքի. բանակ—
բանակի, բանակիմ, բանակեցայ. մեծ—մեծի,
մեծանամ, մեծացուցանեմ. տնս, տնսոյ, տնսա-
նեմ, տնսանելի. գործ—գործոյ, գործեմ, գոր-
ծեցի, գործողութիւն. խաղող—խաղողոյ—խաղո-
ղաբեր։

Այս ձայնաւոր գրերը գոյականների վերջում
բաց վանկում ամենեին չկան, այլ եթէ գտնուին՝
փոխւում են ուրիշ ձայնաւորի կամ երկբար-
բառի օր. Արամ-ա-յ, օդ-ո-յ։ (Ա պատահում է
միայն իւր վերջաւորութեան մէջ. օր. Երեմիա,
Գաղղիա, Ամասիա)։

ԾԱՆ. 1. Բայերի մէջ ո և ա պատահում են միայն
հրամայական եղանակում—մատո՛, արա՛։

ԾԱՆ. 2. Ե գիրը մի քանի տեղ, մանաւանդ երբ
հետևում է նորան դ, բաղաձայն սղվում է ը գրի
և անհետանում է. օր. ասեղն—ասղան. թիթնդն
թիթղան. Բարսեղ (սղի), Կիւրեղ (րղի), մեղ (մեխ)
(մեղոյ). նոյնպէս դեւ (դիւի)։

§ 18. Ի և ու ձայնաւորները, որոնք գտնու-
ւում են բառի վերջին վանկում՝ շեշտը կորցնելիս
փոխւում են ը, որ շատ անգամ սղուելով բոլորո-
վին անհետանում է. օր. գին—գընոյ (գնոյ),
սիրտ—սըրտի (սրտի). գինգ—գընդի (գնդի).

խինդ—խնդալ (խնդալ). Դաւիթ—Դաւ-թի. գաւ-իթ—գաւ-թի. թաքուստ թաքըստի. աճումն—աճ-ման, սնուրբ—սըրբոյ, սըրբել (սրբոյ, սրբել). գինդ գընդի (գնդի). զնտ—զըտի, զըտել (զտի, զտել). հեղումն—հեղ-ման. տին—* տըան¹⁾ տան և այլն:

ԾԱՆ. 1. Այս կանոնի համաձայն սղվում են և այն բառերը, որոնք վերջանում են իւ ձայնով. թիւ (=թիվ), սղուելով դառնում է թըվոյ, թվոյ, որ լեզուի ուղղագրական կանոնով գրվում է թոոյ: Այսպէս նաև անիւ—անու-ոյ, հազիւ—հազու-ազիւս են:

ԾԱՆ. 2. Ուխտ, ուստը ևն բառերում ու ձայնը անշեշտ վանկում չէ սղվում:

§ 19. Վերջին փակ վանկում եղած է ձայ-նաւորը շեշտը կորցնելով դառնում է

1) ի. օր. սէր—սիրոյ—սիրել. յաւէ'տ—յա-ւիտեան, ձէ'թ—ձիթենի. դէ'տ—դիտի, դիտել:

2) դառնում է և ե, մանաւանդ օտարազ-գի յատուկ անունների մէջ. օր. Իսրայէ'լ—Իսրայելի (և Իսրայիլի). Կայէ'ն—Կայենի, Մի-քայէ'լ—Միքայելի, Մովսէ'ս—Մովսեսի (և Մով-սիսի). կայ նոյնպէս եղէ'զն—եղեզան, աղուէ'ս—աղուես:

§ 20. Վերջին փակ վանկում գտնուող եա երկբարբառը շեշտը կորցնելիս դառնում է ե. օր. մատենն—մատենի. որենը—որերոյ, սեւ'մ—սեմոյ. եղեւ'մն—եղեման, կեւ'նք—կենաց, կեւ'մ—կեցի:

¹⁾ Աստղանիշով նշանակուած ձևերը գրաբարում չեն պատահում, բայց ենթադրվում են իբրև եղած:

ԾԱՆ. Այս սղումով բացատրվում է և բարդ բա-
ռերի մէջ պատահած և զիրը արմատական ի գրի տեղ.
բարեսէր=բարեասէր=բարի-ա-սէր (§ 26, դ.). ընտա-
նեկան=ընտանեական=ընտանի-ա-կան:

§ 21. Վերջին փակ վանկում գտնուող ոյ
երկբարբառը շեշտը կորցնելիս դառնում է ու,
օր. թոյն—թունաւոր. լոյս—լուսոյ,—լուսաւոր.
փոյթ—փութոյ, փութալ. ողջոյն—ողջունի, ող-
ջունել. մոյծ—մուծի, մուծանել ևն:

§ 22. Փակ վանկում գտնուող իւ երկբար-
բառը, որից յետոյ գալիս է ն՝ շեշտը կորցնելիս
դառնում է ի. օր. արիւն—արեան (=արի-ան,
§ 26 դ), կորիւն—կորեան. նեղութիւն—նեղու-
թեան և այլն:

§ 23. Վերջին բաց վանկ կազմող նայ
(և նա) երկբարբառը շեշտը կորցնելիս դառնում
է ն. օր. պաշտօնեայ—պաշտօնէի. միջօրեայ—
միջօրէի. դուզնաքեայ դուզնաքէի. հրեայ—
հրէի, քրիստոննայ—քրիստոնէութիւն:

ԾԱՆ. Այս փոփոխութիւնը պատահում է և շեշտի
տակ եղած վանկում. որովհետեւ լեզուն հետզհետէ մա-
շուելով (§ 14) երկբարբառը վերածում է պարզ ձայ-
նաւորի. օր. միջօրեայ և միջօրէ. աշտեայ և աշտէ:
արծաթեայ և արծաթէ ևն: Համեմատել աշխարհա-
բարի ձևերը՝ երկաթէ, պղնձէ, գործէ, սիրէ:

§ 24. Պատկեր շեշտաւոր և անշեշտ ձայ-
նաւորների: (Գիծը (-) նշանակում է, թէ ձայ-
նաւորը կորսուած է):

	Փ ա կ Վ ա ն կ ու մ	Բաց վանկում
Շեշտուած դառնում է անշեշտ	ա ո ւ ի ու է կա ոյ իւ(ն) ա ո ւ(ը) ը,- ը,- ի, ւ ւ ու ի	ւայ է
Անշեշտ դառնում է շեշտուած	ա ո ւ ի ու ը,- ա ո ւ, ւա, է է, իւ(ն) ոյ ի, ու	է ւայ

ԳԼ. Դ. ԳՐԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻՄԵԱՆՑ ՄՕՏ ՊԱՏԱՀԵԼԻՍ

§ 25. Չայնաւոր և բաղաձայն գրերից ու մանք միմեանց մօտ պատահելիս՝ ենթարկվում են մէկը միւսի ազդեցութեան և այլ և այլ փոփոխութիւններ են կրում: Այս փոփոխութիւնները առաջ են գալիս ներդաշնակութեան օրէնքով (որպէս զի արտասանելը դիւրին լինի), և շատ տեսակ են: Այստեղ դրուած են միայն այն փոփոխութիւնները, որոնք բառերի հոլովումի և խոնարհումի ժամանակ տեղի են ունենում:

§ 26. Չայնաւոր գրերի մէջ, հոլովելու և խոնարհելու ժամանակ, հետևեալ փոփոխութիւններն են տեղի ունենում.

ա) Ի թոյլ ձայնաւորը ա, ո ուժեղ ձայնաւորների մօտ պատահելիս, եթէ շեշտ չունի

սղվում է և այդ ձայնաւորներէ հետ միանալով
կազմում է երկբարբառներ. այսպէս

աի—այ. օր. կարդա-իցեմ—կարդայցեմ.
Ասիա-ի—Ասիայ.

ոի—ոյ. օր. դո-ին—դոյն. նո-ին—նոյն.

իւ—եւ օր. որդի-ակ—որդեակ. բարի-ակ—
բարեակ.

իո—ւո¹ օր. որդի-ոյ—որդւոյ. բարի-ոք—
բարւոք¹:

բ) Իսկ երբ ի ձայնաւորը ա, ո ձայնաւոր-
ների մօտ պատահի և շեշտ ունենայ՝ կապահան-
ուի, և այս դէպքում նրա և միւս ձայնաւորի
մէջ կմտնէ ներդաշնակութեան ը կիսաձայնը.
այսպէս.

աի—այի. օր. աղա-ի—աղայի. երեմիա-ի—
երեմիայի.

ոի—ոյի. օր. քո-ին—քոյին:

ԾԱՆՕԹ. Միավանկ բառերն այս վերջին օրէն-
քին չեն ենթարկւում. օր. մի-ոյ, մի-ոյ:

գ) Երբ միմեանց մօտ գալիս են ե և ի՛ (եի)
ե-ը փոխւում է է. օր. գործե-ի—գործեի—գոր-
ծէի, սիրե-ի՛—սիրէի:

§ 27. Ձայնաւոր գրերը կարող են ածնի,
այսինքն կարճ ձայնաւորից երկար դառնալ, կամ
պարզ ձայնաւորից երկբարբառ: Աճումը տեղի
է ունենում՝ երբ մի բաղաձայն զիր կորսւում է,
որի պատճառով նորա մօտի ձայնաւորն երկա-

¹) Այս (ւո) գրութիւնը առաջ կարդացւում էր՝
ինչպէս ֆրանսերէն աօ:

ըսում է. օր. մայր բառը առաջ եղել է մայր ¹⁾.
 և-ն ընկնելով՝ ստացուել է մայր—մայր. գործէ,
 գործէք. (առաջ եղել են *գործեալ, *գործեալք ²⁾)
 և-ն ընկնելով՝ և ձայնաւորը երկարել դարձել է
 է. աղայ, աղայք. (*աղալ, աղալք=աղա, ա-
 ղաք=աղայ, աղայք). կանայք=կանանք:

§ 28. Բաղաձայն գրերի մէջ, հոլովելու և
 խոնարհելու ժամանակ, տեղի են ունենում հե-
 տեւալ փոփոխութիւնները.

ա) Երբ միմեանց մօտ գալիս են ն և ը
 գրերը՝ ն փոխվում է մ-ի (որովհետեւ ը-ն շրթ-
 նային տառ է՝ ուստի ն էլ շրթնային է դառ-
 նում). օր. նեղութեան-ը—նեղութեանք—նեղու-
 թեալք. աղեղան-ը—աղեղամք: Համեմատելալմ-
 ըիծ=ան-ըիծ, ճավըայ=ճանապարհ:

բ) Երբ միմեանց մօտ գալիս են ը և ար-
 մատական ն՝ ը գիրը սաստկանում՝ դառնում է ռ.
 իսկ երբ այս ռ-ն ն-ից հեռանում է՝ նորից
 դառնում է ը. օր. լերին—լեառն. դրան—դուռն.
 այր—առն, արամք (§ 28, ա). առնեմ—ար-արի:

գ) Երբ միմեանց մօտ գալիս են երկու ց,
 որոնք երկուքն էլ բառի բուն արմատին չեն
 պատկանում՝ առաջին ց փոխվում է ս. օր.
 գործեց-ցուք—գործեցցուք—գործեսցուք. (ար-
 մատ գործ), սիրեց-ցեն—սիրեսցեն (արմ. սիր):

¹⁾ Համեմատել հին ռուսերէն мать (матери):

²⁾ Համեմատել ռուսերէն дѣлаетъ, дѣлаете.

Բ. Հ Ո Ւ Ո Վ Ո Ւ Մ

ԳԼ. Ե. ՀՈՒՈՎՆԵՐ.

§ 29. Գոյական և ածական անուններն ու գերանունները խօսքի մէջ յարաբերութիւն ունին միմեանց հետ և բայի հետ և այլևայլ պաշտօններ են վարում. երբեմն նրանք ցոյց են տալիս, թէ ով է կատարում գործողութիւնը. օր. թագաւորն գայ. նա գայ. երբեմն ցոյց են տալիս, թէ որի վրայ է ընկնում գործողութիւնը. օր. տեսի զթագաւորն, սիրեմ զնա. երբեմն ցոյց են տալիս, թէ մի առարկայ որին է պատկանում. օր. աթոռ թագաւորի, ձեռք նորա. երբեմն ցոյց են տալիս, թէ գործողութիւնը որի օգնութեամբ կամ ձեռքով է կատարվում. օր. թագաւորաւ շինի աշխարհ. նովաւ կեանք էր, ևն. Այս տարբեր նշանակութիւնները արտայայտելու համար գոյական և ածական անուններն ու գերանունները վերջից և սկզբից փոփոխութիւններ են կրում (թագաւոր—զթագաւոր, թագաւորի, թագաւորաւ. նա, զնա, նորա, նովաւ), որ կոչվում է հոլովում, իսկ փոփոխուած ձևերը կոչվում են հոլով:

§ 30. Հայերէն գրաբար լեզուն վեց հոլովունի. 1) ուղղական, որ առարկայի անունն է և պատասխանում է ո՞վ, զի՞նչ հարցմունքին. (թագաւոր, մեծ, նա). 2) հայցական, որ ցոյց է տալիս, թէ ո՞ւմ վերայ է ընկնում գործողութիւնը, և պատասխանում է զո՞վ, զի՞նչ հարցմունքին. (զթագաւոր, զմեծ, զնա). 3) սեռական, որ ցոյց է տալիս, թէ ո՞ր առարկային է պատկանում բառը, և պատասխանում է որո՞յ հարցմունքին. (թագաւորի, մեծի, նորա). 4) տրական, որ ցոյց է տալիս, թէ ո՞ւմ համար է կատարվում գործողութիւնը, և պատասխանում է ո՞ւմ հարցմունքին. (թագաւորի, մեծի, նմա). 5) քաջառական, որ ցոյց է տալիս, թէ ո՞ւմից է սկսվում, առաջ գալիս գործողութիւնը, և պատասխանում է յո՞ւմմէ՞, ուստի՞ հարցմունքին. (ի թագաւորէ, ի մեծէ, ի նմանէ). 6) գործիական, որ ցոյց է տալիս, թէ ո՞րի ձեռքով կամ միջոցով է կատարվում գործողութիւնը, և պատասխանում է ի՞նչ, ի՞նչ իւրիք հարցմունքին, (թագաւորաւ, մեծաւ, նովաւ): Այս հոլովներէց ուղղականը և հայցականը կոչվում են ուղիղ հոլովներ, իսկ միւսները կոչվում են թեք հոլովներ:

§ 31. Բառերը կարող են նշանակել նաև մի առարկայ կամ մէկից աւելի առարկայ. օր. որդի թագաւորի (մի թագաւորի մի որդի), և որդիք թագաւորաց (շատ թագաւորների շատ որդիներ). ձեռն (մի ձեռք) նորա, ձեռք (երկու

կամ աւելի ձեռք) նորա. նա ասէր. նորա ասէին: Այս փոփոխութիւնը, որ առարկայի մի կամ շատ լինելն է ցոյց տալիս՝ կոչւում է թիւ:

§ 32. Գրաբար լեզուն ունի երկու թիւ.

1) եզակի, որ ցոյց է տալիս, թէ առարկան մի հատ է. (թագաւոր, ձեռն, նա), և 2) յոգնակի, որ ցոյց է տալիս թէ առարկան մէկից աւելի է. (թագաւորք, ձեռք, նոքա):

§ 33. Հոլովելու, այսինքն՝ բառը հոլովով և թուով փոփոխելու ժամանակ՝ նկատելու է ըունը, արմատը, հոլովիչ ծայնատորը, հոլովակերտ և յոգնականացուցիչ գրերը:

§ 34. Բուն կոչվում է բառի այն ձևը, որով մենք կոչում ենք առարկան. օր. բան, գործ, սիրտ, սուրբ: Բունը բառի շեշտուած ձևն է:

§ 35. Արմատ կոչվում է բառի այն ձևը կամ այն մասը, որ բոլոր հոլովների մէջ, թէ եզակիում և թէ յոգնակիում, գտնվում է. օր. ռան, ըանի, ըանիւ, ի ըանէ, ըանք, զրանս, ըանից, ըանիւք. գործ, գործոյ, գործով, ի գործոյ, գործք, գործոց, գործովք, սիրտ, սրտի, սրտիւ, ի սրտէ, սիրտք, սրտից, սրտիւք. սուրբ, սրբով, սուրբք, սրբոց, սրբովք: Այս օրինակների մէջ ըան, գործ, սրտ, սրբ ձևերը կոչվում են արմատ, որովհետեւ ամեն մի հոլովի մէջ ևս գտնվում են: Սրանից երևում է, որ արմատը երբեմն նման է լինում բունին (ինչպէս բան, գործ), երբեմն բունից տարբեր (ինչպէս բուն

սիրտ, ատմատ սրտ, բուն՝ սուրբ, արմատ սրբ):
Արմատը բառի անշեշտ ձևն է:

§ 36. Բունից արմատը կազմելիս բառերն
ենթարկվում են շեշտի օրէնքներին, որոնք բա-
ցատրուած են §§ 18.—23 ի մէջ. այնպէս որ

շեշտուած բունից	ստացվում է	անշեշտ արմատ
անասո՛ւն, բազո՛ւմ	»	անասն, բազմ
գետի՛ն, թի՛ւ	»	գետն, թու (§ 18 և ծան. 1)
մարդասէ՛ր, կէ՛տ	»	մարդասիր, կիտ (19, 1)
Միքայէ՛լ, աղուէ՛ս	»	Միքայել աղուես (19, 2)
եղեւմն, մատենն	»	եղեմն, մատեն (20)
տարակոյս, բոյն	»	տարակուս, բուն (21)
նեղութի՛ւն, արի՛ւն	»	նեղութին, արին (22)
աշտենյ, քրիստոնենյ	»	աշտէ, քրիստոնէ (23)

§ 37. Այն բառերը, որոնք վերջին փակ
վանկում ունին ա, ե, ո, ձայնաւորները՝ շեշտի
ազդեցութեան չեն ենթարկվում (§ 17). ուստի
նրանց բունը և արմատը նման են միմեանց. օր.

շեշտուած բուն	անշեշտ արմատ
քաղաք, բան	քաղաք(ի), բան(ի)
ժողով, գործ	ժողով(ոյ), գործ(ոյ)
աբնթ, մեծ	աբնթ(ի), մեծ(ի).

ԾԱՆ. Ե ձայնաւորի մի քանի սղուփների մասին տես § 17, ծան 2:

§ 38. Հոլովիչ կոչվում են այն ձայնաւոր գրերը, որոնք գրվում են բառի արմատի վրայ, թեք հոլովներ կազմելու ժամանակ. օր. սրտ-ի աղուես-ու, աղեղ-աւ-ն ժողով-ո-յ ևն: Հոլովիչ ձայնաւորներն են ա, ւ, ի, ո, ու:

ԾԱՆ. 1. Երբ ա և ո հոլովիչները հոլովական բառի վերջում են պատահում՝ աճում դառնում են այ, ոյ:

ԾԱՆ. 2. Երկրորդ խառն հոլովումի մէջ (տես § 43) շատ անգամ եզակի սեռական տրական և բացառական հոլովներում ո(ոյ) հոլովիչի տեղ գործածվում է ոջ:

ԾԱՆ. 3. Ե հոլովիչը պատահում է միայն բաղաձայն հոլովումի մէջ. (տես § 41):

§ 39. Հոլովակերտ կոչվում են այն ձայնաւոր և բաղաձայն գրերը, որոնք գրվում են բառի վերջը հոլովիչից յետոյ՝ որոշեալ հոլով կազմելու համար: Հոլովակերտ գիր առնում են գործիականը և եզակի բացառականը, իսկ դերանունների մէջ՝ նաև սեռականն ու տրականը: Բացառականի հոլովակերտ գիրն է է. Գործիականի հոլովակերտ գրերն են ւ, վ, ը, որոնցից ը գործ է ածվում բաղաձայնից յետոյ, վ գործ է ածվում ո ձայնաւորից յետոյ, իսկ ու մնացած դէպքերում: Դերանունների մէջ սեռականի հոլովակերտն է ր, տրականինը մ. (միայն եզակիում):

ԾԱՆ. Ու հոլովիչն ունեցող բառերը գործիականում հոլովակերտ չեն առնում:

§ 40. Յոգնականացուցիչ գրերն են ք, ց, ս: Ք գործ է ածվում ուղղականում և գործիա-

կանոսում, ց՝ սեռականում, տրականում և բացառականում, իսկ ս՝ հայցականում:

ԳԼ. 2. ԱՆՈՒԱՆՍԿԱՆ ՀՈՂՈՎՈՒՄ.

§ 41. Գոյական և ածական անունները հոլովուելիս՝ հոլովիչ գիրը (§ 38) գնում են կամ արմատից յետոյ, կամ արմատի վերջին բաղաձայնից առաջ, օր. տիղմ (արմատ՝ տղմ)—տղմ-ի, գրաստ—գրաստ-ու ձևերում՝ ի և ու հոլովիչները գրուած են տղմ և գրաստ արմատների վերջը: Իսկ աղեղն—աղեղ-ա-ն, կայսր—կայս-ս-ե-ր ձևերում՝ ա և ւ հոլովիչները գրուած են արմատի վերջին բաղաձայն ն և ը գրերից առաջ: Առաջին տեսակ հոլովումը կոչվում է ծայնաւոր հոլովում, որովհետեւ բառը եզ. սեռականում վերջանում է ձայնաւոր հոլովիչով. իսկ երկրորդ տեսակը կոչվում է քաղաձայն հոլովում, որովհետեւ բառը վերջանում է արմատի բաղաձայն գրով:

ԾԱՆ. Բաղաձայն հոլովում ունին 1) ին վերջացած բառերը. օր. նեղութիւն, արիւն. 2) այն բառերը, որոնք վերջանում են ն, ը, ղ գրերով՝ նախընթաց բաղաձայնով. (օր. աղեղն, եղէգն. կայսր, ազդը. աստղ, կոճղ. 3) ուրիշ շատ բառեր, որոնք բունի սկզբնական ն կորցրել են, իսկ արմատում պահել են, օր. մանուկ—մանկ-ա-ն (բուն՝ մանուկ, փոխանակ * մանուկն, արմ. մանկն), գարուն—գարնան (բուն՝ * գարունն, արմ. գարնն): Համեմատել աշխարհաբարում եզ, ձուկ, դուռ

—եզան, ձկան դռան, եզներ, ձկներ, դռներ. (գրաբար՝ եզն, ձուկն, դռոն):

§ 42. Եթէ բառը թէ՛ եզակի և թէ՛ յոգնակի բոլոր թեք հոլովներում գործ է ածում մի հոլովիչ՝ այսպիսի հոլովումը կոչվում է *պարզ հոլովում*. օր. գործ—գործոյ, գործով, գործոց, գործովք. աղեղն—աղեղան, յաղեղանէ, աղեղամբ, աղեղանց, աղեղամբք ևն: Իսկ եթէ բառը հոլովուելիս գործ է ածում երկու հոլովիչ՝ այսպիսի հոլովումը կոչվում է *խառն հոլովում*. օր. քաղաք—քաղաքի, քաղաքաւ. գառն—գառին, գառանց:

§ 43. Երկու խառն հոլովում կայ. առաջինը գործ է ածում ի և ա հոլովիչները. երկրորդը՝ ո և ա հոլովիչները: Սրանցից ի և ո հոլովիչները գործածվում են եզակի սեռական, տրական և բացառական հոլովներում, իսկ ա հոլովիչը գործածվում է եզակի գործիական և յոգնակի թեք հոլովներում: Ուրեմն եթէ մի բառ յոգնակի թեք հոլովում ունի ա հոլովիչը՝ եզակի սեռականում նա կարող է ունենալ ա հոլովիչ՝ եթէ պարզ հոլովում ունի, և ի կամ ո հոլովիչ՝ եթէ խառն հոլովում ունի. օր. աղեղանց—եզակի սեռ. աղեղան. քաղաքաց—եզ. սեռ. քաղաքի. բարեաց—եզ. սեռ. բարւոյ:

ԳԼ. Է. ՀՈՒՈՎՆԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ.

§ 44. Եղակի ուղղականը բառի սկզբնական ձևն է (բուն), առանց որևէ յաւելուածի. օր. մարդ, սիրտ, աղեղն:

§ 45. Եղակի հայցականը նման է ուղղականին: Եթէ բառը որոշուած է՝ սկզբից առնում է զ նախդիրը, օր. մարդ, սիրտ, աղեղն, կամ զմարդն զայն, զսիրտ իւր, զաղեղն իւր:

§ 46. Եղակի սեռականը և տրականը կազմվում են՝ արմատի վրայ աւելացնելով հոլովիչ ձայնաւորը. օր. բան-ի, մարդ-ոյ (§ 38, 1), աղեղ-ան (§ 41):

§ 47. Եղակի բացառականը կազմվում է հետեւեալ կերպով.

Արմատի վերջը դրվում է հոլովիչը, նրանից յետոյ հոլովակերտ է, իսկ սկզբից ի նախդիր, որ փոխվում է յ՝ եթէ բառը սկսվում է ձայնաւորով: Օր. բուն՝ սկիզբն, ազդր. արմատ՝ սկզբն, ազդր. հոլովիչով՝ սկզբան, ազդեր. հոլովակերտով՝ սկզբանէ, ազդերէ. նախդրով՝ ի սկզբանէ, յազդերէ:

ԾԱՆ. 1. Ի հոլովիչ ունեցող բառերը միշտ կորցնում են հոլովիչը. ու հոլովիչ ունեցող բառերը յաճախ կորցնում են հոլովիչը (երբ բառի վերջում կայ վ հընչիւն): Օր. բուն՝ բան, սիրտ. արմ. բառ, սրտ. բացառական՝ ի բանէ, ի սրտէ (առանց ի հոլովիչի). բուն և արմատ՝ զգեստ. բացառական ի զգեստ-ու-է (ու հոլովիչով). բուն և արմատ՝ ծով, նաւ. բացառական՝ ի ծով-է, ի նաւ-է (առանց ու հոլովիչի):

ԾԱՆ. 2. Ձայնաւոր հոլովումի մէջ աւելցնելու հոլովիչ ունեցող բառերը է հոլովակերտ չեն ընդունում: Օր. բուն՝ Հայկ, խորհուրդ. արմատ՝ Հայկ, խորհրդ. բացառական՝ ի Հայկայ, ի խորհրդոյ: (Այոյ-ի մասին տես § 38, ծան. 1):

§ 48. Եզակի գործիականը կազմվում է՝ արմատի վրայ աւելացնելով հոլովիչը և հոլովակերտը (§ 39). այս դէպքում եթէ բաղաձայն հոլովումի վերջի արմատական բաղաձայնը ն է՝ փոխվում է մ (§ 28, ա). օր. բան-ի-ւ. գետ-ո-ւ, աղեղ-ա-մ-բ, (փոխանակ աղեղ-ա-ն-ը), նեղութե-ա-մ-բ, (փոխանակ նեղութի-ւ-ն-բ, § 26 դ):

§ 49. Յոգնակի ուղղականը կազմվում է՝ բունի վրայ աւելացնելով ք. օր. բան-ք, սիրտ-ք արքայ-ք:

ԾԱՆ. Բաղաձայն հոլովումի մէջ այն բառերը, որոնք վերջանում են երկու կամ աւելի բաղաձայն գրեթով՝ յոգնակի ուղղականում բունի վերջին բաղաձայնից առաջ աւելացնում են ներդաշնակութեան ծայնաւոր գիր: Ներդաշնակութեան ձայնաւորը լինում է կամ հոլովիչը, կամ ու Օր. աստ-ե-ղք (փոխանակ աստղք), գառ-ի-նք (փոխանակ գառնք), կողմ-ա-նք (փոխանակ կողմնք) (ե. ի. ա՝ հոլովիչներն են). աղեղ-ու-նք (հոլովիչն է ա). մաս-ու-նք (հոլովիչներն են ի, ա):

§ 50. Յոգնակի հայցականը կազմվում է յոգնակի ուղղականից՝ վերջի ք-ն փոխելով ո-ի. օր. բան-ո, սիրտ-ո, արքայ-ո, աղեղուն ո, աստեղ-ո: Եթէ բառը որոշուած է՝ հայցականն ստանում է սկզբից զ նախդիրը (§ 45):

§ 51. Յոգնակի սեռականը և տրականը կազմվում են՝ արմատի վրայ աւելացնելով հո-

լովիչը և յոգնականացիչը (§ 40). օր. բան-
ից, քաղաք-ա-ց, գործ-ո-ց, աղեղ-ա-ն-ց:

52. Յոգնակի բացառականը նման է յոգ-
նակի սեռականին կամ տրականին, միայն սկըզ-
բից ստանում է ի կամ յ նախդիրը (§ 47).
օր. ի բանից, ի քաղաքաց, ի սրտից, յաղեղանց:

§ 53. Յոգնակի գործիականը կազմվում է՝
արմատի վրայ աւելացնելով հոլովիչը, հոլովա-
կերտը (§ 39) և յոգնականացուցիչը (§ 40).
օր. բան-ի-ւ-ք, քաղաք-ա-ւ-ք, սրտ-ի-ւ-ք, աղեղ-
ա-ւ-ք (§ 28, ա):

ԾԱՆ. Յոգնակիում աւ ձայնը, ինչպէս և բոլոր
փակ վանկերում, նոր գրութեան հղանակով գրվում է օ
քաղաքօր, օր, օրհնել, (փոխանակ՝ քաղաքաւք, աւր,
աւրհնել):

§ 54. Կանոնաւոր հոլովման պատկեր:

Հոլովման տեսակ	Չափաւոր պարզ հոլովում			Չափն. խառն հոլով.			Բազմ. պարզ հ.		Բազմաձև խառն հ.
	ա	ս	ի	աւ	ի, ա	ոյ, ա	ա	հ	
Ո. Բառն	- , -ք	- , -ք	- , -ք	- , -ք	- , -ք	- , -ք	- , -ա.ք	- , -հ.ք	- , -ի.ք
Հ. Բառն	- , -ս	- , -ս	- , -ս	- , -ս	- , -ս	- , -ս	- , -ա.ս	- , -հ.ս	- , -ի.ս
Ս.Տ. Արժանատի	-այ, -աց	-ոյ, -ոց	-ի, -ից	-ու, -ուց	-ի, -աց	-ոյ, -աց	-ա. , -ա.ց	-հ. , -հ.ց	-ի. , -ա.ց
Բ. Արժանատի	-այ, -աց	-ոյ, -ոց	-ի, -ից	-ու, -ուց	-ի, -աց	-ոյ, -աց	-ա.է, -ա.ց	-հ.է, -հ.ց	-ա.է, -ա.ց
Փ. Արժանատի	-աւ, -աւք	-ով, -ովք	-իւ, -իւք	-աւ, -աւք	-աւ, -աւք	-աւ, -աւք	ա.ք, -ա.քք	-հ.ք, -հ.քք	-ա.ք, -ա.քք

- ԾԱՆ. 1. Կէտը (.) նշանակում է արմատից հետացած բազմաձևի դիրքը (աղեղ-ա-մ-ք, կայս-հ-ք-ք):
 ԾԱՆ. 2. Բացառականը միշտ ունի ի կամ ի նախդիրը (§ 47):
 ԾԱՆ. 3. Հայցականը եթէ որոշեալ է՝ սկզբից առնում է դ նախդիրը:

§ 55. Օրինակներ ձայնաւոր պարզ հոլովումի:

Ա հոլովիչ.

Ո հոլովիչ.

Բու՛ն և Արմ՛. Տիտան. Բու՛ն՝ մարմին, Արմ՛. մարմն.

Ո. Տիտան Տիտանք մարմին մարմինք

Հ. (զ) Տիտան Տիտանս (զ) մարմին մարմինս

Ս. Տ. Տիտանայ Տիտանաց մարմնոյ մարմնոց

Բ. ի Տիտանայ Տիտանաց ի մարմնոյ մարմնոց

Գ. Տիտանաւ Տիտանաւք. մարմնով մարմնովք.

Ի հոլովիչ.

Ու հոլովիչ.

Բու՛ն՝ սիրտ, Արմ՛. սրտ. Բու՛ն և Արմ՛. դաս.

Ո. սիրտ սիրտք դաս դաս

Հ. (զ) սիրտ սիրտս (զ) դաս դասս

Ս. Տ. սրտի սրտից դասուլ դասուց

Բ. ի սրտէ սրտից ի դասուէ, ծովէ, դասուց

Գ. սրտիւ սրտիւք. դասուլ դասուք.

ԾԱՆ. 1. Ա հոլովիչով հոլովվում են ճիշդն յատուկ անունները (ոչ բոլորը):

ԾԱՆ. 2. Ո հոլովիչով հոլովվում են ի միջի այլոց և այն բառերը, որոնք վերջանում են ել, եալ, ին, ուն, ուրդ, ուած ածանցական մասնիկներով: (Կան բացառութիւններ):

ԾԱՆ. 3. Ի հոլովիչով հոլովվում են ի միջի այլոց և այն բառերը, որոնք վերջանում են իա, ալ, է, ոլ, եան, տասան, զոյն, օն, ուտ, ստ, շտ: (Կան բացառութիւններ): Իա վերջացած յատուկ անունները կարող են և այլ տեսակ հոլովուել. Ամասիայի, կամ Ամասիայ, կամ Ամասեայ. Ամասիայիւ, կամ Ամասեաւ:

ԾԱՆ. 4. Ու հոլովիչով ի միջի այլոց հոլովվում են և մի քանի բառեր, որոնք վերջանում են ր գրով և նախընթաց բաղաձայնով: Սրանք ր գիրը կորցնում են

եզակի թեք հոլովներում, իսկ յոգնակիում (նաև եզակի գործիականում) փոխում են ն-ի և հոլովում են բաղաձայն հոլովումով. օր. Ո. Հ. փոքր, Ս. Տ. փոքու, Բ. ի փոքուէ, Գ. փոքու և փոքումք. յոգն. Ո. փոքունք. Հ. փոքունս. Ս. Տ. փոքունց, Բ. ի փոքունց, Գ. փոքումք:

§ 56. Օրինակներ ձայնաւոր խառն հոլովումի:

Ի-Ա. հոլովիչ.

Ո-Ա. հոլովիչ.

Բուն՝ վէմ, Արմ՝ վիմ.

Բուն և Արմ՝ բարի.

Ո. վէմ վէմք

բարի բարիք

Հ. (զ) վէմ վէմս

(զ)բարի բարիս

Ս.Տ. վիմի վիմաց

բարւոյ բարեաց

Բ. ի վիմէ վիմաց

ի բարւոյ բարեաց

Գ. վիմաւ վիմաւք.

բարեաւ բարեաւք.

ԾԱՆ. 1. Ի-ա խառն հոլովումով հոլովում են ի միջի այլոց և այն բառերը, որոնք վերջանում են ան (բացի եան և տասան), ակ, եակ, իկ, ուկ, որդ, աւոր, եղ, եղէն, ոց, ող, ոտ, իջ, ուջ, ու:

ԾԱՆ. 2. Ո-ա ձայնաւոր խառն հոլովումով հոլովում են այն բառերը, որոնք վերջանում են ի ձայնաւորով, բացի միավանկ և ոսկի, որդի, հոգի բառերից, որոնք հոլովում են պարզ ո հոլովվիչով: Այն բառերը, որոնք ոջ հոլովիչն ունին (§ 38,2) բացառականը կաղմում են է գրով. օր. տեղի, տեղւոջ, ի տեղւոջէ:

§ 57. Օրինակներ բաղաձայն պարզ հոլովումի:

Ա. հոլովիչ.

Ե հոլովիչ.

Բուն և արմ՝ գեղմ.

բուն և արմ՝ կայսր.

Ո. գեղմ-ն գեղմանք

կայսր կայսերք

աղեղունք

Հ. (զ)գեղմն գեղմանս

(զ)կայսր կայսերս

աղեղունս

Ս.Տ. գեղման գեղմանց կայսեր կայսերց
 Բ. ի գեղմանէ գեղմանց ի կայսերէ կայսերց
 Գ. գեղմամբ գեղմամբք կայսերք կայսերքք:

Բուն սին, Արմ. սին

Ո. սին սինք

Հ. (զ) սին (զ) սինս

Ս.Տ. սեան սեանց

Բ. ի սեանէ ի սեանց

Գ. սեամբ սեամբք

ԾԱՆ. 1. Ե հոլովիչ ունեցող բառերը եզ. գործ. և յոգնակի թեք հոլովները կազմում են նոյնպէս՝ կայսերաւ, կայսերաց, կայսերաւք, (ա կրկնակ հոլովիչով, նախկին և հոլովիչն համարելով արմատական):

ԾԱՆ. 2. Աւր բառը հոլովվում է բաղաձայն հոլովումով, ու հոլովիչով. (որպէս թէ լինէր ավր, § 42, ծան. 2) — Ո. աւր, Ս. Տ. աւուր. Բ. յաւրէ (§ 18, փոխանակ յաւուրէ), Գ. աւուրք. յոգն. աւուրք, աւուրս, աւուրց, աւուրքք: Աւ ձայնը բաղաձայնի առաջ պատահելիս՝ կարող է սղուել օ. աւր--օր, յաւրէ—յօրէ:

§ 58. Օրինակ բաղաձայն խառն հոլովումի:
 Ի Ա հոլովիչ.

Բուն և Արմատ—մասն.

Ո. մասն մասուինք, (անձ/ինք)

Հ. (զ) մասն (զ) մասուինս, (անձ/ինս)

Ս.Տ. մասին մասանց

Բ. ի մասնէ ի մասանց

Գ. մասամբ մասամբք:

ԾԱՆ. 1. Բացառականը՝ նմանութեամբ բաղաձայն ա հոլովումին՝ կարող է լինել և ա հոլովիչով — ի մասանէ, ի գառանէ:

ԾԱՆ. 2. Բաղաձայն և ն վերջացած բառերից խառն հոլովում ունին այն երկավանկ բառերը, որոնց առաջին (շեշտուած) վանկի ձայնաւորն է ա կամ ե. միւսներն ունին պարզ հոլովում, ա հոլովիչով: Օր. գնո(ւ)ն, (գառին, գառանց). բեռ(ւ)ն (բեռին, բեռանց). բայց նու(ւ)ն նոան, նոանց. հիմ(ւ)ն—հիման, հիմանց. խոտորում(ւն)—խոտորման, խոտորմանց. ատամ(ւն)—ատաման, ատամանց ևն: Բացառութիւն են կազմում ռոն, թոն (ի-ա հոլովիչներով). ակն, երկն, սերմն, ջերմն, գեղմն (ա պարզ հոլովիչով):

ԾԱՆ. 3. Բաղաձայն և ղ, բաղաձայն և ր վերջացած բառերը ունին պարզ հոլովում՝ ե հոլովիչով: Օր. աստղ—աստեղ-ց. տարր—տարեր-ց: Բացառութիւն է կազմում աւր (օր)—աւուր-ց:

ԳԼ. Ը. ԶԱՐՏՈՒՂԻ ՀՈՒՈՎՈՒՄ.

§ 59. Կան բառեր, որոնք վերոյիշեալ կանոններին համաձայն չեն հոլովվում, այլ բացառութիւններ են կազմում նրանցից: Այս բառերն են՝ այր, հայր, բոյր, կին, զիւղ և նրանցից բարդուած կամ նրանց նման բառերը—քեռայր, տէր (տի-այր). մայր, եղբայր. հօրաքոյր. տիկին. քաղաքագիւղ և այլն: Սրանց անկանոնութիւնը կայանում է նրանում, որ կամ երկու հոլովական արմատ ունին, կամ հոլովիչ ձայնաւոր չունին, կամ մասամբ հոլովվում են ձայնաւոր և մասամբ բաղաձայն հոլովումով: Այսպիսի հոլովումը կոչվում է զարտուղի, (ուղիղ հոլովումից շեղուած):

§ 60. Այր:

Ո.	այր ¹⁾	արք
Հ.	(դ)այր	(դ)արս
Ս.Տ.	առն ²⁾	արանց
Բ.	յառնէ	յարանց
Գ.	արամբ	արամբք:

§ 61. Հայր:

Ո.	հայր ¹⁾	հարք
Հ.	(դ) հայր	(դ) հարս
Ս.Տ.	հաւր	հարց
Բ.	ի հաւրէ	ի հարց
Գ.	հարբ, (հարամբ)	հարբք:

§ 62. Քոյր:

Ո.	քոյր ¹⁾	քորք
Հ.	(դ) քոյր	(դ) քորս
Ս.Տ.	քեռ	քերց
Բ.	ի քեռէ	ի քերց
Գ.	քերբ	քերբք:

ԾԱՆ. Քոյր բառը ունի և ուրիշ, թէև ոչ այնչափ ընտիր հոլովում՝ բաղաձայն և հոլովիչով՝ քուր արմատից. եզ. Ս. Տ. քուեր, Գ. քուերբ. յոգն. Ս. Տ. քուերց, Գ. քուերբք:

§ 63. Կին:

Ո.	կին	կանայք ¹⁾
Հ.	(դ) կին	(դ) կանայս

¹⁾ Տես 27:

²⁾ Տես 28 բ.:

Ս. Տ.	կնոջ ²⁾	կանանց
Բ.	ի կնոջէ	ի կանանց
Գ.	կնաւ, կանամբ	կանամբք:

§ 64. Դիւղ (գետաղ, գետղ, գեւղ):

Ո.	գիւղ, գեաւղ, գեւղ	գիւղք, գեաւղք
Հ. (դ)	գիւղ, գեաւղ, գեւղ	գիւղս, գեաւղս
Ս. Տ.	գեղջ	գիւղից
Բ.	ի գեղջէ	ի գիւղից
Գ.	գեղիւ, գիւղիւ	գիւղիւք:

§ 65. Կան շատ բառեր, որոնք երկու տեսակ են հոլովում և կոչվում են կրկնահոլով սրանք գործածում են

ա) տարբեր հոլովիչներ. օր. թուղթ—թղթ—թոյ, թղթով, և թղթի թղթիւ, մոգ—մոգու, մոգուց, և մոգի, մոգաց.

բ) տարբեր հոլովական արմատներ. օր. խորհուրդ—խորհրդոյ, խորհրդով և խորհրդեան, խորհրդեամբ. (բուն՝ խորհուրդ և *խորհրդիւն, արմատ՝ խորհրդ և խորհրդին). մահ—մահու, մահք, մահուց, և մահուան, մահուամբ, մահունք, մահուանց. (բուն՝ մահ և *մահուն). քար—քարի, քարիւ, և քարինք—քարանց, քարամբք. (բուն՝ քար և * քարն—տ. 41, ծան.), տիւ — տուի, տուով, և տուընջեան, տուընջեամբ. (բուն՝ տիւ և * տուընջիւն, արմատ՝ տու և տուընջին):

²⁾ Տես 38, ծան. 2:

§ 66. Կրկնահոլովներին տարբերելու է նմանաձայն բառերը, այսինքն այն բառերը, որոնք տարբեր նշանակութիւն և տարբեր հոլովումներ ունին, բայց նրանց բունները գրաբարում պատահաբար նման են միմեանց ¹⁾։

Այս բառերն են.

այր, այրի, այրիւ—բարանձաւ	և այր, առն, արամբ
	—տղամարդ
հայր, հայրի, հայրիւ—կանանոցի	և հայր, հաւր, հարբ
	վերակացու —հայր
մայր, մայրի մայրիւ—մայրի ծառ	և մայր, մաւր, մարբ
	—մայր
գայլ, գայլի, գայլիւ—բերանակապ	և գայլ, գայլոյ, գայ-
	լով—գայլ
կոյս, կուսի, կուսիւ—կոյս	և կոյս, կուսի, *կու-
	սաւ, կուսաց—կողմ
սան, սանի, սանիւ—կաթսայ	և սան, սանու, սան-
	ուց—սան, սանիկ
փող, փողի, փողիւ—կոկորդ	և փող, փողոյ, փողով
	—ղրամ և հնչելու փող
օդ, օդի, օդիւ—ոտնաման	և օդ, օդոյ, օդով—օդ
որթ, որթոյ որթով—խաղողի որթ	և որթ, որթու, որ-
	թուց—հորթ
դի, դիով, դիոց, դիովք—դիակ	և դիք, դիւց կամ դից,
	դիօք աստուածներ։

¹⁾ Հայերէն ամենահին լեզուում այս բառերից շատերը տարբեր պէտք է եղած լինին ձևով. այսպէս հաւ բառը գրաբարում նշանակում է 1) սկիզբ—մեծ հայր և 2) թռչուն—ընտանի հաւ և աղաղաղ. մինչդեռ գրաբարից առաջ այդ բառը երևի տարբեր վերջաւորութիւններ պիտի ունենար, ինչպէս տեսնում ենք

ԳԼ. Թ. ԴԵՐԱՆՈՒՆԱԿԱՆ ՀՈՂՈՎՈՒՄ.

§ 67. Դերանունական հոլովումը հետևեալ տարբերութիւններն ունի անուանական հոլովումից.

ա) Գործածում է եզակի սեռականում և տրականում հոլովակերտ գրեր:

բ) Բառը հոլովվում է մէջտեղից և ոչ վերջից:

գ) Բառը ունենում է մի քանի հոլովական արմատներ:

դ) Գործիական և բացառական հոլովներում ստանում է կրկնակ գործիականացուցիչ և կրրկնակ յոգնականացուցիչներ:

ե) Հոլովիչ ձայնաւորը երբեմն գործածվում է և երբեմն ոչ (սղուելով):

Այս հոլովումով հոլովվում են դերանունների մեծ մասը. իսկ փոքր մասը հոլովվում է անուանական հոլովումով, կամ դերանունական և անուանական խառն հոլովումներով:

§ 68. Եզակիում սեռականի հոլովակերտն է ը. տրականի հոլովակերտը՝ մ: Բացառականը կազմվում է տրականից, աւելացնելով է, նէ, էն, նէն: Յոգնակիում այս հոլովակերտ տար-

լատիներէնի մէջ, ուր *avus* նշանակում է մեծ հայր, իսկ *avis* նշանակում է թռչուն. իսկ հայերէնում *us* և *is* վերջաւորութիւններն ընկնելով՝ այդ երկու բառը միևնոյն ձևն են ստացել (աւ—հաւ):

ըերը չկան, և յոգնակին աւելի նման է ան-
ուանական հոլովումին: Հայցական հոլովը, թէ
եզակիում և թէ յոգնակիում, միշտ ունենում է
զ որոշիչ նախդիրը. բայց երբ հայցական հոլովը
գործ է ածվում ի, առ, ընդ, ըստ նախդիրներով
զ նախդիրը ձգում է (տ. § 125):

§ 69. Անորոշ դերանունները ունին շնչա-
ւոր առարկայի համար Ո արմատը, իսկ անշունչ
ի համար Ի արմատը, որոնց վրայ աւելանալով
այլ և այլ ածանցներ՝ կազմում են հետեւեալ
անորոշ դերանունները.

շնչաւոր	անշունչ
ո, ու-վ, ու-ր, ու-մն, ու-ք. ի, իւր, ի-մն, *ի-ք, ինչ.	
§ 70. Ո և նրա երկարը ով հոլովվում են այսպէս.	
Ո. ո ով	ոյք, ովք
Հ. զո, զով	զոյս
Ս. սյր	} ոյց
Տ. ում	
Բ. յումէ, յումմէ	յոյց
Փ. —	—

§ 71. Որ յարաբերականը հոլովվում է
անուանական հոլովումով, ո հոլովիչով. միայն
եզ. Տ. ունի գրում, Բ. յորմէ (18):

Մ. § 72. Ումն, որ հոլովվում են այսպէս.

Ո. ումն	ումն-ա-ն-ք	ո-ք
Հ. գոմն	գոմն-ա-ն-ս	գոք
Ս. ու-րու-մն	ումն-ա-ն-ց	ու-րու-ք
ո-րու-մն		
Տ. ու-մե-մն		ու-մե-ք
Բ. յու-մե-մն-է	յումն-ա-ն-ց	յու-մե-ք-է
Գ. ումն-ա-մ-ք	ումն-ա-մ-քք	—

ԾԱՆ. Այս արմատներից մնացած կան և հին նախնական հոլովներ, որոնք գրաբարի մէջ գործածվում են ինչպէս մակբայ. Հ. ուր, Բ. ուստ, ուստի (արմատ ո), Հ. ուրեք, Բ. ուստեք, ուստեքէ (արմատ որ):

§ 73. Ի պակասաւոր հոլովում ունի. եզ. Ուղի փոխարէն գործ է ածում Հայց.

Ո. Հ. զի, Ս. էր, Տ. հիմ, Բ. առ իմէ, Գ. իւ: Յոգնակի չունի:

§ 74. Իր գոյական անուան նշանակութիւն է ստացել (ինչ-որ բան, բան, ստացուածք) և հոլովվում է անուանական Ս. խառն հոլովումով (իբի, իրաց):

Մ. § 75. Իմն, իք.

Ո. Հ. ի-մն	ի-ք
Ս. *ի-քե-մն	ի-քի-ք
Տ. ի-մե-մն	ի-մի-ք
Բ. յի-մե-մն-է	յի-մե-ք-է
Գ. —	ի-ւի-ք

Յոգնակի չունին:

§ 76. Ինչ ունի միայն եզ. ուղղ. և հայց. ինչ, զինչ, յինչ:

§ 77. Էական (գոյական) գերանունները

ես, դու, ինքն, իւր, հոլովում են այսպէս.

Մ. Ո. ես մեք դու դուք

Հ. զիս զմեզ զքեզ զձեզ

Ս. իմ մեր քո ձեր

Տ. ինձ մեզ քեզ ձեզ

Բ. յինէն ի մէնջ ի քէն ի ձէնջ

Գ. ինև մեւք քև ձեւք

ԾԱՆ. Բացառականի նախկին ձևերը ինձէն, քեզէն, մեզէն, ձեզէն՝ զրարարում գործ են ածվում ինչպէս մակրայնք:

§ 78. Ինքն ունի անուանական բաղաձայն հոլովում եւ հոլովիչով. Ս. ինքեան, Բ. յինքենէ (§ 20) Գ ինքեամբ, Ո. ինքեանք, Ս. ինքեանց, Բ. ինքեանց Գ. ինքեամբք:

§ 79. Իւր պակասաւոր հոլովում ունի.

Ո. Հ. — իւրեանք, զիւրեանս

Ս. իւր իւրեանց

Բ. յիւրմէ յիւրեանց

Գ. իւրեաւ, իւրեամբ իւրեամբք

§ 80. Յուցական գոյական գերանունները սա, դա, նա եզ. գործ-ում երկու գործիականակերտ ունին և յոգն. գործ-ում՝ երկու յոգնականացուցիչ:

Երեքն էլ միատեսակ հոլովում ունին:

Ո. ս. ա ս-ոք-ա

Հ. զս-ա զս-ոս-ա

Ս. ս-որ-ա } ս-ոց-ա

Տ. ս-մա }

Բ. ի ս-մա-նէ ի ս-ոց-ա-նէ

Գ. ս-ով-ա-ւ ս-ոք-ա-ւ-ք

§ 81. Յուցական ածական դերանուններն
 են 1) այս, այդ, այն, 2) *այսիկ *այդիկ, *այ-
 նիկ, 3) սոյն, դոյն, նոյն, որոնք կազմուած
 ս, դ, ն արմատներից և համապատասխան ածան-
 ցական մասնիկներից: Այսիկ, այդիկ, այնիկ ձե-
 ւերը եզ. ուղղ. և հայց-ում գործածուած չկան
 գրաբարում, բայց կան աշխարհաբարի գաւա-
 ռական բարբառներում—ասիկ, ասիկայ, էսիկ
 և այլն: Սոյն, դոյն, նոյն կազմուած են սո-ին
 դո-ին, նո-ին ձևերից, ձայնաւորների սղումով
 (26, գ.):

Ա. եզ.	Ո. այս	Մ. *այս-իկ	Սո-յն (սո-ին)
	Հ. դայս	*դայս-իկ	զսո-յն
	Ս. այս-ը	այս-որ-իկ	սո-ը-ին
	Տ. այս-մ	այս-մ-իկ	ս-մ-ին
	Բ. յայս-մ-անէ, յայսմ	—	—
	Գ. այս-ու	այս-ու-իկ	սո-վ-ին, սո- վ-իմ-ը
Յոգ. Ո.	այս-ք	այս-ոք-իկ	սո-ք-ին
	Հ. դայս-ս	դայս-ոս-իկ	զսո-ս-ին
	Ս.Տ. այս-ց	այս-ոց-իկ	սո-ց-ին
	Բ. յայս-ց	յայս-ոց-իկ	իսո-ց-ին, ի սո-ց-ուն-ց
	Գ. —	այս-ոք-իւք, սո-ք-իմք-ք, սո-վ-իմք-ք:	

ԾԱՆ. 1. Այսորիք՝ փոխանակ այսոքիւկ. (նմա-
 նութեամբ անունական ի հոլովումի յոգն. գործիա-
 կանին): Սոք-իմք-ք երկու յոգնականացուցիչ ունի,

սովորեալ՝ երկու գործիականացուցիչ (վ և ր) և կազմուել են անուանական բաղաձայն հոլովումով:

ԾԱՆ. 2. Այս դերանունների մի քանի նախնական հոլովական ձևերը գործածվում են գրաբարում ինչպէս մակբայ. օր. այսր, այդր, անդր՝ յո, ուր հարցմունքի պատասխան, հայցականի մտքով. աստ, այդր, անդ՝ ուր հարցմունքի պատասխան, նախդրիւ տրականի մտքով. աստի, այտի (փոխանակ ադտի—§ 27), անտի, աստուստ, այդուստ, անդուստ՝ ուստի՞ հարցմունքի պատասխան, բացառականի մտքով ևն: Սրանք ունին և էն ին, մասնիկներով ածանցուած ձևեր, որոնք ցոյց են տալիս կրկնութիւն. օր. այսրէն, աստէն, աստստին ևն:

§ 82. Ստացական (ածական) դերանուններն են իմ, քո, մեր, ձեր, իւր, սորա, դորա, նորա, սոցա, դոցա, նոցա, որոնք կազմվում են համապատասխան էական դերանունների սեռականներից: Սրանք հոլովվում են անուանական հոլովումով, ո հոլովիչով. միայն եզ. Տ. և Բ. հոլովներում ունին՝ ում և մէ դերանունական վերջաւորութիւնները— իմում, ձերում, ի քումմէ, ի ձերմէ:

եզ.

Յոգն.

1. *А* Ո. իմ *М* իմ-ք քո *Т* քոյ-ք
 Հ. զիմ զիմ-ս զքո զքոյ-ս
 Ս. իմ-ոյ իմ-ոց քոյ-ոյ, քոյ քոյ-ոց, քոց
 Տ. իմ-ում » քոյ-ում, քում »
 Բ. յիմ-մէ յիմ-ոց ի քում-մէ ի քոյ-ոց
 Գ. իմ-ով իմ-ովք քոյ-ով, քով քոյ-ովք,
 քովք:

#

ԾԱՆ. 1. Իմ-ի նման հոլովվում են մեր, ձեր, իւր և միւսները. միայն սորա, սոցա... ձևերը եղ. բաց-ում անուանական հոլովման վերջաւորութիւն ունին—ի սորա-յ-ոյ, ի սոցա-յ-ոյ: (Համեմատել § 26, ա):

ԾԱՆ. 2. Նոյն արմատներից ածանցականներով կազմվում են և հետևեալ ձևերը—իմային, մերային, ձերային, իւրային (իմայնոյ, մերայնով). իմոյին, քոյին, մերոյին (անհոլով). իմովին, քովին, իւրովին, իւրովի (մակբայ):

Գ. Խ Ո Ն Ա Ր Հ Ո Ւ Մ

ԳԼ. Ժ. ԲԱՅԻ ԶԵԻՆՐ.

§ 83. Բայերն ունին երեք սեռ, 1) ներգործական, երբ ենթական ներգործական դեր է կատարում և գործողութիւնը նրանից անցնում է ուրիշ առարկայի վրայ. օր. հայր սիրէ գորգի. 2) կրաւորական, երբ ենթական կրաւորական դեր է կատարում, և գործողութիւնը նրա վրայ է անցնում ուրիշ առարկայից. օր. հայր սիրի յորդուոյ, և 3) չէզոքական, որի գործողութիւնը չէ փոխադրվում ենթակայից ուրիշի վրայ, և ոչ ուրիշից ենթակայի վրայ. օր. նստիմ, ելանեմ:

ԾԱՆ. Այն բայերը, որոնք միևնոյն ձևով ունին թէ ներգործականի և թէ կրաւորականի նշանակու-

թիւն՝ կոչվում են հասարակ. օր. Աբրահամ ծնալ զԻսահակ (ներգործ), և Իսահակ ծնալ յԱբրահամէ (կրաւ.):

§ 84. Բայերն ունին չորս եղանակ. 1) սահմանական, երբ գործողութիւնն ըմբռնում ենք իբրեւ իրողութիւն. օր. նստիմ, գործեցի, ոչ նստայց, ոչ գործէին. 2) ստորադասական, երբ գործողութիւնն ըմբռնում ենք իբրեւ ենթադրութիւն կամ պայման, ցոյց տալով նրա կախումը ուրիշ գործողութիւնից. օր. եթէ ունիցիք հաւատս քան զհատն մանանխոյ. յորժամ գայցես՝ յիշես զիս. 3) հրամայական, երբ գործողութիւնն ըմբռնում ենք իբրեւ հրաման կամ յորդոր (մի բան անելու). օր. արի՛, կա՛ց, մանուկ դու. եկա՛յք առ իս. 4) արգելական, երբ գործողութիւնն ըմբռնում ենք իբրեւ սաստ (մի բան չանել), օր. մի՛ սպանասեր, մի՛ գողանար:

§ 85. Բայերն ունին երեք ժամանակ. 1) ներկայ, որ ցոյց է տալիս ներկայումս կատարուող (շարունակուող) գործողութիւն. օր. խօսիմ, գնամ. 2) անցեալ, որ ցոյց է տալիս, թէ գործողութիւնն առաջ է կատարուել. օր. խօսէի, գնայի, խօսեցայ, գնացեալ եմ. 3) ապառնի, որ ցոյց է տալիս, թէ գործողութիւնը յետոյ պիտի կատարուի. օր. խօսեցայց, գնացից, տեսանելոց եմ:

ԾԱՆ. 1. Անցեալ ժամանակը չորս տեսակ է լինում. 1) անկատար՝ երբ նշանակում է անցեալում շարունակուող գործողութիւն (խօսէի, տեսանէի) 2) կատարեալ՝ երբ նշանակում է վերջացած գործողութիւն

(խօսեցայ, տեսի). 3) յարակատար՝ երբ գործողութիւնը վերջացել է ուրիշ ներկայ գործողութիւնից առաջ (տեսեալ է, գնացեալ է). 4) գերակատար՝ երբ գործողութիւնը վերջացել է ուրիշ անցեալ գործողութիւնից առաջ (տեսեալ էր, գնացեալ էր):

ԾԱՆ. 2. Ապաւնին երկու տեսակ է. 1) պարզ, որ ցոյց է տալիս, թէ գործողութիւնը յետոյ պիտի կատարուի (տեսից, խօսեցայց—կտեսնեմ, կխօսիմ), և 2) բաղադրեալ, որ հաստատում և պնդում է, թէ գործողութիւնն անշուշտ պիտի կատարուի (տեսանելոց եմ, գալոց է—պիտի տեսնեմ, պիտի գայ):

§ 86. Բայերն ունին չորս դերբայ. 1) անորոշ, որ գործողութեան անունն է (գործել, տեսանել), 2) ներկայ (գործող, տեսանող), 3) անցեալ (գործեալ, տեսեալ), և 4) ապաւնի (գործելոց, տեսանելոց):

§ 87. Բայերն ունին երկու թիւ—եզակի և յոգնակի, և երեք դէմք—առաջին, երկրորդ և երրորդ:

§ 88. Բայերի վերջաւորութեան փոփոխութիւնը, որով կազմվում են եղանակներ, ժամանակներ, թուեր և դէմքեր՝ կոչվում է խոնարհում: Բայերը երկու տեսակ խոնարհում ունին—ներգործակերպ և կրատրակերպ:

§. 89. Բայերի անորոշ դերբայի վերջաւորութիւնները կոչվում են լծորդներ, որոնք չորս են—ալ, ել, իլ, ուլ. իսկ բայերը նոյն վերջաւորութիւններով՝ կոչվում են լծորդութիւններ, որոնք նոյնպէս չորս տեսակ են լինում. առաջին լծորդութիւն—ադալ, երկրորդ լծորդութիւն

—գործել, երրորդ լծորդութիւն—նստիլ, չորրորդ լծորդութիւն—թողուլ:

ԾԱՆ. Երրորդ լծորդութիւնը անորոշ և ապառ-
նի դերբայներում և անցեալ անկատարում լծորդի ի
ձայնաւորը փոխում է ե-ի. օր. նստել, նստելոց, նըս-
տէի (= նստեի):

§ 90. Եղանակների և ժամանակների նը-
կատմամբ բայերն ունին հետեւեալ ձևերը.

Սահմանական եղանակի 1) ներկայ, 2) ան-
ցեալ անկատար, 3) անցեալ կատարեալ, 4) անցեալ
յարակատար, 5) անցեալ գերակատար, 6) պարզ
ապառնի, 7) բաղադրեալ ապառնի). Ստորադա-
սական եղանակի 8) ներկայ, 9) անցեալ. 10)
Հրամայական եղանակ (կատարեալ). 11) Ար-
գելական եղանակ (ներկայ). Դերբայներ 12)
անորոշ, 13) ներկայ, 14 անցեալ, 15) ապառնի:

ԾԱՆ. Այն բայերը, որոնք չունին այս ձևերից մի
քանիսը՝ կոչվում են պակասաւոր:

§ 91. Սահմանականի ներկան, անցեալ ան-
կատարը, կատարեալը, պարզ ապառնին, ստո-
րադասականի ներկան, հրամայականը, արգելա-
կանը և դերբայները վերջաւորութիւններն ա-
ւելացնում են անմիջապէս բայի արմատի վրայ,
և կոչվում են գլխաւոր ձևեր. իսկ սահմանակա-
նի յարակատարը, գերակատարը, բաղադրեալ
ապառնին և ստորադասականի անցեալը կազմվում
են դերբայներով և օժանդակ էական բայով (եմ'),
և կոչվում են երկրորդական ձևեր:

ԳԼ. ԺԱ. ԱՌԱՋԻՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐՄԱՏ.

§ 92. Բոլոր գլխաւոր ձեւերը կազմվում են երկու արմատից, որոնք կոչվում են Առաջին արմատ և Երկրորդ արմատ: Առաջին արմատը գտնվում է՝ եթէ բայի սկզբնական ձեւից, այսինքն անորոշ դերբայից, վերցնենք լծորդները. օր. աղալ—Ա. արմ. աղ. ընթանալ—Ա. արմ. ընթան. սիրել—Ա. արմ. սիր. հատանել—Ա. արմ. հատան, նստել—Ա. արմ. նստ. ծնանել—Ա. արմ. ծնան. հանդչել—Ա. արմ. հանդչ. թողուլ—Ա. արմ. թող. ընկենուլ—Ա. արմ. ընկեն:

§ 93. Առաջին արմատը լինում է պարզ, ինչպէս աղ, սիր, նստ, թող (բուն բայարմատներ). լինում է և քաղաղրեալ, երբ բուն բայարմատից յետոյ աւելացած են բաղադրական մասնիկներ, ինչպէս ընթ-ան, հատ-ան, ծն-ան, հանդ-չ, ընկ-նն: Բաղադրական մասնիկներն են, ն, ան, նն, չ, նչ. օր. առ-ն-ուլ, տես-ան-ել, ընկ-նն-ուլ, թագ-չ-ել, երկ-նչ-ել:

ԾԱՆ. Կան երկու բայ ևս, որոնք ունին աչ, անչ բաղադրական մասնիկներ—ճան-աչ-ել, մեղ-անչ-ել:

§ 94. Առաջին արմատից կազմվում են սահմ. ներկան, անցեալ անկատարը, ստորադ. ներկան, արգելականը, անորոշ և ասպառնի դերբայները:

§ 95. Երկրորդ արմատը լինում է պարզ՝ երբ բուն բայարմատի վրայ անմիջապէս դրվում են վերջաւորութիւնները. օր. տես-ի,

ծն-այ, թող-ի, ուս-այ. լինում է և քաղաղրեալ՝ երբ բուն բայարմատի վրայ աւելացած են լինում աց, նց, ի բաղաղրական մասնիկները. օր. աղ-աց-ի, խօս-նց-այ, երկ-ի-այ (երկեայ):

§ 96. Երկրորդ արմատը կազմվում է Առաջին արմատից հետևեալ կերպով.

ա) Առաջին լծորդութեան բայերը երկրորդ արմատում միշտ բաղաղրեալ են աց մասնիկով, իսկ ենալ վերջաւորուած բայերը՝ նց մասնիկով: Այս մասնիկները աւելանում են բուն բայարմատի վրայ: Օր. աղ-ալ, բ. արմ. աղաց. մեծ-ան-ալ, բ. արմ. մեծաց. մերձ-են-ալ, բ. արմ. մերձնց:

բ) Երկրորդ և երրորդ լծորդութիւնների բայերը եթէ առաջին արմատում պարզ են՝ երկրորդ արմատում կլինին բաղաղրեալ՝ նց մասնիկով. իսկ եթէ առաջին արմատում բաղաղրեալ են՝ երկրորդ արմատում կլինին պարզ: Օր. գր-ել, բ. արմ. գրնց. դատ-իմ, բ. արմ. դատնց. հատ-ան-ել, բ. արմ. հատ. մեռ-ան-իմ, բ. արմ. մեռ:

գ) Զ, նչ բաղաղրիչ ունեցող բայերը երկրորդ արմատում դրանց տեղ առնում են ի, որ կոչվում է թոյլ բաղաղրիչ: Օր. մատ-չ-իմ, բ. արմ. մատի. երկ-նչ-իմ, բ. արմ. երկի:

դ) Զորբորդ լծորդութեան բայերը երկրորդ արմատում սովորաբար լինում են պարզ: Օր. առ-ն-ուլ, բ. արմ. առ. թող-ուլ, բ. արմ. թող:

Բացառութիւն են կազմում 1) յե-ն-ուլ,

ընկ-են-ուլ, զգ-են-ուլ, խ-ն-ուլ բայերը, որոնց բ. արմատները կազմվում են ց զօրեղ բաղադրիչով—յեց, ընկեց, զգեց, խց, և 2) մած-ն-ուլ, ցած-ն-ուլ, ցաս-ն-ուլ քաղց-ն-ուլ, զարթ-ն-ուլ, պշ-ն-ուլ բայերը, որոնց բ. արմատները կազմվում են ի թոյլ բաղադրիչով—մածի, ցածի, ցասի, քաղցի, զարթի, պշի:

§ 97. Երկրորդ արմատից կազմվում են անցեալ կատարեալը, պարզ ապառնին, հրամայ-աւանը, ներկայ եւ անցեալ դերբայները:

ԳԼ. ԺԲ. ԶԵԻԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻԻՆԸ.

Ա) ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՄԱՏ.

§ 98. Բ. արմատից կազմուած ձևերը (§ 97) ներգործակերպ և կրաւորակերպ խոնարհումների համար տարբեր վերջաւորութիւններ ունին. իսկ Ա. արմատից կազմուած ձևերը (94) չունին տարբեր վերջաւորութիւններ, բացի առաջին լծորդութեան բայերի ստորադասականից (§ 102. ծան.):

§ 99. Առաջին արմատից կազմուած ձևերը վերջաւորութիւնները միացնում են արմատի հետ յօդով, որ իւրաքանչիւր բայի լծորդի ձայնաւորն է, ենթարկուած մի քանի փոփոխութիւնների. օր. գործ-եւմ, աղ-ւա-ս, ծնան-իւմք, թող-ոււմք, գործ-է-ի (փոխանակ գործ-եւ-ի, 26, գ), թող-ոյ-ր (փխնկ. թող-ուր, § 27) ևն:

§ 100. Սահմ. ներկայի վերջաւորութիւն-
ներն են

մ: ս, —, մք, ք, ն. իսկ յօդով հանդերձ՝
Ա. լծ. ամ, աս, այ¹), ամք այք¹) ան.
Բ. լծ. եմ, ես, է¹), եմք, էք¹), են.
Գ. լծ. իմ, իս, ի, իմք, իք, ին.
Դ. լծ. ում, ուս, ու²), ումք, ուք²) ուն: Օր.
Ա. լծ. աղ-ամ, -աս, -այ, -ամք, -այք, -ան.
Բ. լծ. գործ-եմ, -ես, -է, -եմք, -էք -են.
Գ. լծ. դատ-իմ, -իս, -ի, -իմք, -իք, -ին.
Դ. լծ. թող-ում, -ուս, -ու, -ումք, -ուք, -ուն:

§ 101. Սահմ. անցեալ անկատարի վերջա-
ւորութիւններն են

ի, իր, ր, ար, իք ին. իսկ յօդով հանդերձ՝

Ա. լծ. այի³), այիր, այր, այաք, այիք ային.
Բ. Գ. լծ. էի⁴), էիր, էր, էաք, էիք, էին.
Դ. լծ. ուի, ուիր, ոյր⁵), ուաք, ուիք, ուին: Օր.
Ա. լծ. աղ-այի, այիր, -այր, այաք, -այիք, -ային.
Բ. լծ. գործ-էի, -էիր, -էր, -էաք, -էիք, -էին.
Գ. լծ. դատ-էի, -էիր, -էր, -էաք, -էիք, -էին.
Դ. լծ. թող-ուի, -ուիր, -ոյր, -ուաք, -ուիք, -ուին:

1) Տես § 27:

2) Հին, ձեռագիրների մէջ պատահում են նախ-
կին ձևերը ոյ, ոյք, որոնք առաջ են եկել ձայնի ա-
ճումից համաձայն § 27:

3) Տես § 26, բ:

4) Տես § 26, գ:

5) Տես §§ 21 և 24:

ԾԱՆ. Հին ձեռագիրների մէջ սովորաբար գործ է ածվում Բ. լծորդութեան սկզբնական լծորդը ե, օր. գործնի, տեսաննիր, տեսաննիք ևն:

§ 102. Ստորադասականի ներկան ունի ից մասնիկը, որ Ա. արմատի յօդի հետ միանալով՝ շեշտի և ներդաշնակութեան օրէնքով զանազան փոփոխութիւններ է կրում: Ստորադասականի վերջաւորութիւնները նոյնն են, ինչ որ սահմ. ներկայինը. միայն Ա. լծորդութիւնն ստանում է Բ. լծորդութեան յօդը

Ա. լծ. այց-եմ, այց-ես, այց-է, այց-եմք, այց-էք,
այց-են.

Բ. լծ. ից-եմ, ից-ես, ից-է, ից-եմք, ից-էք.
ից-են.

Գ. լծ. ից-իմ, ից-իս, ից-ի, ից-իմք, ից-իք,
ից-ին.

Դ. լծ. ուց-ում, ուց-ուս, ուց-ու, ուց-ումք, ուց-ուք,
ուց-ուն: Օր.

Ա. լծ. աղ-այցեմ, -այցես, -այցէ,
աղ-այցեմք, -այցէք, այցեն.

Բ. լծ. գործ-իցեմ, -իցես, -իցէ,
գործ-իցեմք, -իցէք, -իցեն.

Գ. լծ. դատ-իցիմ, -իցիս, -իցի,
դատ-իցիմք, -իցիք, -իցին.

Դ. լծ. թող-ուցում, -ուցուս, -ուցու,
թող-ուցումք, -ուցուք, ուցուն:

ԾԱՆ. Եթէ Ա. լծորդութեան բայերը կրաւորա-
ա նի նշանակութիւն ունին՝ ստորադասականի ներկայ-

ում առնում են Գ. լծ. վերջաւորութիւնները. օր. աղայց-իմ, (աղացում), մերկանայց-իս, (մերկացում): Տես § 98:

§ 103. Արգելականը (միայն երկրորդ դէմքում) կազմվում է սահմ. ներկայի Բ. դէմքից, եզակիում փոխելով ս գիրը ը-ի, իսկ յոգնակիում՝ անփոփոխ պահելով սահմ. ներկայի վերջաւորութիւնը. սկզբից ունի մի արգելական մակբայը. օր.

Ա. լծ. մի աղա-ր, մի աղայք.

Բ. լծ. մի գործե-ր, մի գործէք.

Գ. լծ. մի դատի-ր, մի դատիք.

Դ. լծ. մի թողու-ր, մի թողուք:

§ 104. Անորոշ դերբայը բայի սկզբնական ձևն է, կազմուած Ա. արմատից և լծորդներից. աղ-ալ, ընթ-ան-ալ, գործ-ել, հատ-ան-ել, դատ-ել, ուս-ան-ել, (փխ. դատ-իլ, ուս-ան-իլ), թող-ուլ, առ-հ-ուլ: Անորոշ դերբայը հոլովվում է ո հոլովիչով, միայն եզակի:

§ 105. Ապառնի դերբայի վերջաւորութիւնն է լոց, որ միանում է Ա. արմատի հետ յօդով: Դ. լծորդութեան յօդը սղվում է (հմմտ. § 18): Գ. լծորդութեան յօդը փոխվում է ե-ի (հմմտ. § 89, ծան.): Օր.

Ա. լծ. աղ-ա-լոց, Բ. լծ. գործ-ե-լոց.

Գ. լծ. դատ-ել-լոց, Դ. լծ. թող-լոց:

Բ) ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐՄԱՏ

§ 106. Երկրորդ արմատից կազմուած ձևերը (§ 97) բացի անցեալ դերբայից՝ տարբեր վերջաւորութիւններ ունին ներգործակերպ և կրաւորակերպ խոնարհումների համար. ինչպէս՝ ներգ. տես-ի, գործեց-ի, տես-ից, գործեց-ից. կրաւ. տես-այ, գործեց-այ, տես-այց, գործեց-այց: Որոշելու համար, թէ որ խոնարհումը պէտք է ունենայ բայը Բ. արմատից կազմուած ձևերում՝ պէտք է ի նկատի ունենալ հետևեալ կանոնները.

ա) Ա. և Դ. լծորդութիւնների մէջ եթէ առաջին արմատը պարզ է՝ երկրորդ արմատը կարող է ունենալ թէ՛ ներգործակերպ և թէ՛ կրաւորակերպ խոնարհում՝ նայելով իմաստին. օր. ներգ. կարդ-ամ՝ զնա, թող-ում՝ զնա (կանչում եմ, թողնում եմ նրան). կարդացի զնա, թողի զնա (կանչեցի, թողի նրան). կրաւ. կարդ-ամ ի նմանէ, թողում ի նմանէ (կանչվում եմ, թողնվում եմ նրանից). կարդացայ, թողայ, ի նմանէ (կանչուեցի, թողնուեցի նրանից):

բ) Ա. և Դ լծորդութիւնների մէջ եթէ Առաջին արմատը բաղադրեալ է՝ Բ. արմատը կուսենայ կրաւորակերպ խոնարհում. օր. գող-ան-ամ—գող-աց-այ, զղջ-ան-ամ—զղջ-ացայ: Զեռ-նուլ—ջեռ-այ, զբօս-նուլ—զբօս-այ:

Բացառութիւն են կազմում

1) Մերկանամ, լուանամ, բանամ, բառնամ, թանամ:

2) առ-ն-ում, թք-ն-ում, ընկ-նն-ում, լ-ն-ում, խն-ում բայերը, որոնք իմաստին նայելով՝ կարող են ունենալ թէ ներգործակերպ և թէ կրաւորակերպ խոնարհում. օր. մերկացի, և մերկացայ, լուացի և լուացայ, բացի և բացայ, բարձի և բարձայ, թացի և թացայ, առի և առայ, թքի և թքայ, ընկեցի և ընկեցայ, լցի և լցայ, լքի, լքայ, խցի և խցայ:

դ. Բ. լծորդութեան բայերը՝ ներգործակերպ խոնարհում ունին. օր. ամաչ-եմ—ամաչեցի տեսանեմ—տես-ի:

դ) Գ. լծորդութեան բայերը՝ կրաւորակերպ խոնարհում ունին. օր. դատիմ—դատեց-այ, տեսանիմ—տես-այ:

ե) Ի թոյլ բաղադրիչ ունեցող բայերը (96, գ. և դ, բացառութիւն 2) խառն խոնարհում ունին, ապառնիի եզ. 2, 3 և յոգն. բոլոր դէմքերը ներգործակերպ, իսկ ֆնացած ձևերը կրաւորակերպ. օր. երկ-նչ-իմ—երկ-ե-այ, ապ. 1 դէմք—երկ-ե-այց (կրաւ.), 2 դ. երկ-ի-ցես, -ցէ ևն (ներգ.):

§ 107. Երկրորդ արմատից կազմուած ձևերը յօդ չունին, այլ վերջաւորութիւններն աւելացնում են ուղղակի արմատի վրայ. օր. գործեց-ի, դատեց-այ, տես-ի երկե-այ ևն:

§ 108. Անցեալ կատարեալի վերջաւորութիւններն են

ներգործակերպ ի, եր,—,ար, իք (կամ էք), ին. կրաւորակերպ այ, ար, աւ, արք, այք, ան. օր.

ներգ. տես-ի, -եր, տես, տես-աք, -իք, (էք), -ին.
գործեց-ի, -եր, գործեաց, գործեց-աք, -իք, -ին.
կր. տես -այ, -ար, -աւ, տես-աք, -այք, -ան.
գործեց-այ, -ար, -աւ, գործեց-աք, -այք, -ան:

ԾԱՆ. 1. Կատարեալի եզ. 3 դէմքը ենթարկւում է շեշտի ազդեցութեան և աճումի, այնպէս որ վերջի փակ վանկի ե գիրը փոխւում եւ, (§ 20), ու==ոյ, ի==է, ը==ու և ի (տես § 24). օր. փրկեց==փրկեաց, մատուց==մատուց, անհծ==անէծ, գըտ==գիտ, մըտ==մուտ:

ԾԱՆ. 2. Անցեալ կատարեալը սկզբնական հայերէն լեզուում կազմուելիս է եղել և ե վերադիրով, որ գրաբարի մէջ մնացել է 1) ներգ. եղակի, 3 դէմքում. եթէ այդ ձևը միավանկ է. (այս ե-ը ձայնաւորի առաջ ներդաշնակութեան օրէնքով փոխւում է է-ի). օր. ե-տես, ե-հատ, է-առ է-ած. 2) բոլոր դէմքերում եթէ բայի արմատը բաղկանում է միայն մի բաղա-ձայն տառից. օր. բայարմ. *կ. կատ—ե-կ-ի, ե-կ-իր, ե-կ-ն, ե-կ-աք, ե-կ-իք, ե-կ-ին. բայարմ. *ի. (դ-ն-եմ). կատ. ե-դ-ի, ե-դ-եր, ե-դ, ե-դ-աք, ե-դ-իք, ե-դ-ին. բայարմ. *Տ. (տ-ա-մ). կատ. ե-տ-ու, ե-տ-ուր, ե-տ, տու-աք, ե-տ-ուք, ե-տ-ուն:

ԾԱՆ. 3. Անցեալ կատարեալը կազմուելիս է եղել և բայարմատի կրկնութեամբ, որ ձևով գրաբարում մնացել է միայն մի բայ առնեմ (=ար-ն-եմ—28, բ) կատ. ար-ար-ի. (աշխարհաբարում առանց կրկնութեան—արի):

§ 109. Պարզ ապառնիի վերջաւորութիւն-ներն են,

ներգործակերպ ից, ցես, ցէ, ցուք, ջիք ցնն.
կրաւորակերպ այց, ցիս, ցի, ցուք, ջիք, ցին.

ԾԱՆ. Բազադրեալ արմատի ց գիրը վերջաւորութեան ց և ջ տառերի առաջ փոխւում է ս, 28, գ). օր.

ներգ. հատ-ից, -ցես, -ցէ, -հատ-ցուք, -ջիք, -ցեն.

գործեց-ից, գործես-ցես, -ցէ, -ցուք, -ջիք, -ցեն.

կրաւ. հատ-այց, -ցիս, -ցի, հատ-ցուք, -ջիք, -ցին.

գործեց-այց, գործես-ցիս, -ցի, -ցուք, -ջիք, -ցին.

մատեայց (փոխ. մատի-այց) ¹⁾, մատի-ցես, -ցէ,
-ցուք, -ջիք, -ցեն ²⁾.

✓ § 110. Հրամայականը ունի եզակի և յոգ-
նակի միայն երկրորդ դէմքը և կազմվում է այս-
պէս.

Ներգործակերպ—(առանց ց-ի), էք.

Կրաւորակերպ—(կամ—ի՛ր), մայք կամ արհւր

ԾԱՆ. 1. Եզակի 2 դէմքը վերջաւորութիւն չունի.
ներգործակերպ խոնարհումի մէջ ձգում է նաև վերջի
ց տաւը՝ եթէ դա արմատական չէ. (երկու բայ՝ կալ-
ն-ում, առ-ն-եմ, ձգում են նաև արմատական և ր
գրերը—կա, արա, փոխանակ կալ,* արար: Համեմատել
գաւառական բն, կն, տու են ձևերը, փոխանակ բեր,
կեր, տուր): Միևնոյն ժամանակ շեշտի ազդեցութեամբ
նոյն փոփոխութիւններին է ենթարկվում, ինչ որ տե-
սանք կատ. եգ. 3 դէմքում (§ 108, ծան. 1)

ԾԱՆ. 2. Ի թոյլ բաղադրիչը (§ 96, ա) այք և արուք
վերջաւորութեան հետ միանալով՝ դառնում է եայք (§
26, դ), երոք (§ 20). օր. փախի-ւայք=փախ-ե-այք,
փախ-ի-արուք=փախ-ե-արուք=փախե-րուք:

ԾԱՆ. 3. Կրաւորակերպ խոնարհումի մէջ շեշ-
տուած երկրորդ արմատը իբրև հրամայական գործ են
ածում եւ մասնիկով բաղադրուած Գ. լծորդութեան
բայերը. իսկ իր վերջաւորութիւնը գործ են ածում

¹⁾ Տես § 26, ա:

²⁾ Տես § 106, ե:

անխափիր բոլոր բայերը՝ որոնք կրաւորակերպ խոնարհում ունին: Օր.

Ներգ.	տես,	տես-էք.
(Բ. արմ. լուծ)	լոյծ,	լուծ-էք.
(Բ. արմ. գործեց)	գործեա,	գործեց-էք.
Կրաւ.	տես-իր,	տես-այք, տեսարո՞ւք
	փախ-իր,	փախե-այք, փախե-րուք.
	գործեաց	կամ գործեց-իր,
		գործեց-այք, -արո՞ւք:

ԾԱՆ. 4. Հրամայականն ունի մի ուրիշ ձև ևս, որ յորդորական նշանակութիւն ունի. սա կազմվում է բայի ապառնի յոգն. 2 դէմքից, վերջին ք գիրը եզակիում փոխելով ը-ի, իսկ յոգնակիում անփոփոխ պահելով. օր.

Ներգ. և Կրաւ.	տեսջիր,	տեսջիք.
	գործեսջիր,	գործեսջիք.

§ 111. Ներկայ դերբայի վերջաւորութիւնն է ող կամ օղ, որ գործածվում է միայն ներգործական և չէզոքական բայերի մէջ: Կրաւորական սեռը ներկայ դերբայ չունի: Բ. լծորդութեան մէջ, ինչպէս և Գ. լծորդութեան պատկանող հասարակ բայերում, ներկայ դերբայը կարող է կազմուել թէ՛ Ա. և թէ՛ Բ. արմատներից. օր. աղաց-ող, տես-ան-ող (Ա. արմ.) կամ տես-ող (Բ. արմ.), ծն-ան-ող (Ա. արմ.), ծն-ող (Բ. արմ.), առ-ող, ընկեց-ող:

ԾԱՆ. Ներկայ դերբայի նախկին վերջաւորութիւնները, ան, օն, գրաբարում գործածվում են միայն մի քանի բառերում՝ իբրև ածանցական մասնիկներ— ջնջ-ան, փակ-ան, դադ-ան, կենդ-ան. զգ-օն, գործ-օն: (Համեմատել աշխարհաբարում կծ-ան, հաջ-ան, խած-ան, վազ-ան և այլն):

§ 112. Անցեալ դերբայը երկու խոնարհումների համար էլ միևնոյն վերջաւորութիւնն ունի—եալ: Բ. և Գ. լծորդութեան մէջ նց բաղադրական մասնիկը յաճախ դուրս է ընկնում անցեալ դերբայում: Ուրեմն այս դերբայը պատկանում է անխտիր բոլոր սեռերին. այնպէս որ տես-եալ նշանակում է թէ տեսել, տեսած, և թէ տեսնուել, տեսնուած: Օր. աղաց-եալ, սիր-եալ կամ սիրեց-եալ, տես-եալ, դատ-եալ կամ դատեց-եալ, թող-եալ, ընկեց-եալ:

ԾԱՆ. Թոյլ բաղադրեալ արմատները (§ 96, գ. և դ. բացառ. 2), բացի բաղցնուլ բայից, սեփական անցեալ դերբայ չունին, այլ կազմում են իրանց անցողական ձևերի Բ. արմատներից (§ 116). օր. մարտուց-եալ, թաք-ուց-եալ, սլշ-ուց-եալ, զարթ-ուց-եալ:

ԳԼ. ԺԳ. ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՁԵԻԵՐ.

§ 113. Յարակատար, գերակատար և ստորադասականի անցեալ ձևերը կազմվում են բայի անցեալ դերբայից, իսկ ըաղադրեալ ապառնին կազմվում է ապառնի դերբայից—էական բայի օժանդակութեամբ. այսպէս.

ա) յարակատարը՝ անցեալ դերբայից և էական բայի սահմ. ներկայից. օր. տեսեալ, խօսեցեալ եմ, ես, է, եմք, էր, են:

բ) գերակատարը՝ անցեալ դերբայից և էական բայի անցեալ անկատարից. օր. տեսեալ, խօսեցեալ էի, էիր, էր, էաք, էիք, էին:

գ) ստորադասականի անցեալը՝ անցեալ դերբայից և էական բայի ստորադաս. ապառնից. օր. տեսեալ, խօսեցեալ իցեմ, իցես, իցէ, իցեմք, իցէք, իցեն:

դ) քաղաղրեալ ապառնին՝ ապառնի դերբայից և էական բայի սահմ. ներկայից. օր. տեսանելոց, խօսելոց եմ, ես, է, եմք, էք, են:

§ 114. Որովհետև անցեալ դերբայը թէ ներգործականի և թէ կրաւորականի իմաստ ունի (§ 106, 112), ուստի նրանով կազմուած երկրորդական ձևերն էլ երկու սեռի նշանակուած թիւն ունին (տեսեալ է=տեսել է, տեսնուել է): Բայց գործածութեան մէջ բայի սեռը որոշվում է խոնարհումի տարբեր եղանակներով.

ա) եթէ բայը ներգործականի իմաստ ունի՝ էական բայը միշտ դրվում է եզ. 3 դէմքում բոլոր թուերի և դէմքերի համար, իսկ ենթական դրվում է սեռական հոլովով. օր. տեսեալ է իմ, տեսեալ է մեր, տեսեալ է նոցա, տեսեալ էր աշակերտաց, գործեալ իցէ մանկանց. (ես տեսել եմ, մենք տեսել ենք, նրանք տեսել են, աշակերտները տեսել էին, մանուկները գործած լինին):

բ) եթէ բայը կրաւորականի կամ չէզոքականի իմաստ ունի՝ էական բայը խոնարհվում է բոլոր դէմքերով ու թուերով, և ենթական դրվում է ուղղական հոլովով. օր. տեսեալ եմ ես, տեսեալ եմք մեր, տեսեալ են նոքա, գնացեալ էին աշակերտքն յարուցեալ իցէ որ ի մեռելոց. (տեսնուած եմ ես, տեսնուած ենք մենք, տես-

նուաժ են նրանք, աշակերտները զնացել էին, որ ժին մեռած տեղից վեր կացած լինի):

ԾԱՆ. Է իմ, էր նորա ձևերը նշանակում են՝ ես ունիմ, նա ունէր, և իմ, նորա սեռական հոլովները էական բայի խնդիրներն են, այնպէս որ տեսեալ է իմ իսկապէս նշանակում է՝ ես ունիմ տեսած, և իմ սեռական հոլովը իսկապէս ոչ թէ ենթակայ է տեսեալ է բային, այլ խնդիր էական բային:

ԳԼ. ԺԴ. ԱՆՅՈՂԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ.

§ 115. Չէզոքական բայերը և շատ ներգործական բայեր ունին անցողական ձև, որ ցոյց է տալիս, թէ բայի գործողութիւնը ինքը ենթական չէ կատարում, այլ ուրիշին է կատարել տալիս. օր. նստ-իմ—նստուցանեմ, (նստեցնում եմ), զգենում—զգեցուցանեմ (հազցնում եմ): Նստիմ, զգենում՝ կոչվում են նախատիպ բայեր, իսկ նստուցանեմ, զգեցուցանեմ՝ անցողական բայեր:

§ 116. Անցողական ձևը կազմվում է՝ նախատիպ բայի երկրորդ արմատի վրայ աւելացնելով ուց ածանցական մասնիկը (շեշտի տակ՝ ոյց § 21 և 24), որից յետոյ գրվում է անբաղադրական մասնիկը և Բ. լծորդութեան վերջաւորութիւնը. օր.

գն-ալ, Բ. արմ. գնաց. անցողական՝ գնացուց-ան-ել.
մեծ-ան-ալ, Բ. արմ. մեծաց. ան-ցող. մեծացուց-ան-ել.

հնչ-ել, Բ. արմ. հնչեց, ան-ցող. հնչեցուց-ան-ել.
զարկ-ան-ել, Բ. արմ. զարկ. » զարկ-ուց-ան-ել.
ապր-իմ, Բ. արմ. ապրեց. » ապրեց-ուց-ան-ել.
բուս-ան-իմ, Բ. արմ. բուս. » բուս-ուց-ան-ել.
հեղձ-ն-ուլ, Բ. արմ. հեղձ. » հեղձ-ուց-ան-ել.
լն-ուլ, Բ. արմ. լց. » լց-ուց-ան-ել:

ԾԱՆ. 1. Թոյլ բաղադրեալ արմատները (§ 96, գ, դ) անցողական ձևը կազմելիս՝ դուրս են ձգում ի բաղադրիչը. օր. թագ-չ-իմ, Բ. արմ. թագ-ի, անցող. թագ-ուց-ան-ել. ցաս-ն-ուլ, Բ. արմ. ցաս-ի, անցող. ցաս-ուց-ան-ել:

ԾԱՆ. 2. Կայ անցողականի բաղադրեալ ձև էլ, որ կազմվում է նախատիպ բայի անորոշ դերբայից և տալ բայից, որը միայն խոնարհվում է. օր. տամ, ետուլմպել, տայ, տացէ խօսել (խմցնում եմ, խմցրի, խօսեցնում է, կխօսեցնէ):

Բացառութիւն: Մի քանի բայեր անցողականի ուց մասնիկի ց գիրը փոխում են ս և զ գրերի. օր. կոր-ուս-ան-ել, փլ-ուզ-ան-ել, ընկլ-ուզ-ան-ել, ընդել-ուզ-ան-ել (փոխանակ կոր-ուց-անել, փլ-ուց-անել, ընկլ-ուց-անել, ընդել-ուց-անել՝ կորնչիմ, փլչիմ, ընկչնում, ընդելանիմ նախատիպ բայերից): Մտանել բայը անկանոն ձևով կազմում է անցողականը—մուծանել (փոխանակ մտուցանել):

§ 117. Բոլոր անցողական բայերը երկրորդ լծորդութիւն ունին, ներգործական սեռի են և ունին ներգործակերպ խոնարհում՝ ան բաղադրական մասնիկով Ա. արմատում: Նրանց եզակի հրամայականում ուց մասնիկը, շեշտի տակ դառնալով ոյց՝ վերջին ց՝ն կորցնում է իբրև ոչ արմատական (§ 110, ծան. 1), և յ՛ն կորցնում է

սուր շեշտի պատճառով: Օր. թագուցանեմ, Բ.
արմ. թագուց, շեշտի տակ՝ թագոյց, հրամայա-
կան՝ թագո՛ւ: Նոյնպէս և կորո՛, փլո՛, ընկլո՛, ըն-
դելո՛: Բայց մոյծ:

ԳԼ. ԺԶ. ԶԱՐՏՈՒՂԻ ԲԱՅԵՐ.

§ 119. Մի քանի բայեր երկրորդ արմատը
կազմելիս շեղվում են ընդհանուր կանոններից,
որոնք բացատրուած են 96 և յաջորդ յօդուած-
ներում, և նոյն-իսկ երկրորդ արմատից կազ-
մուած ձևերում տարբերութիւններ ունին սո-
վորական եղանակից. այս տեսակ բայերը կոչ-
վում են զարտողի: Սրանցից գլխաւորներն են.

ա) աւ-եմ, գիտ-եմ, կար-եմ, մարթ-եմ, Բ.
արմ. աւ-աց, գիտ-աց, կար-աց, մարթ-աց: Գի-
տեմ, հրմ. գիտա՛ և գիտեա՛:

Լս-եմ, Բ. արմ. Լու. կտր. լուայ, ~ար և
այլն. ապ. լուայց, լուի-ցես, ~ցէ, ~ցուք,
~ջիք, ~ցեն, հրմ. լուր, լուարուք:

Ճան-աչ-եմ (փոխանակ՝ ծան-աչ-եմ). Բ.
արմ. ծան-ի:

Յառնեմ (=յ+ար+ն+եմ). Բ. արմ. յա-
ր-ի. հրմ. արի, արիք:

Առ-ն-եմ (=ար+ն+եմ). Բ. արմ. արար
(տես § 108, ծան. 3). կտր. արարի ևն. ապ.
արար-ից, արաւ-ցես, ~ցէ ևն. հրմ. արա՛, ա-
րարէք:

Լի-ն-իմ. Բ. արմ. Լի. կտր. չունի. ապ.

լի-ցիմ, -ցիս, -ցի, -ցուք, -ջիք, -ցին. հրմ. լեր,
լերո՛ւք. անց. դերբ. լիեալ, լեալ:

Տա-ն-իմ, Բ. արմ. Տար. կտր. տարայ. ևն:
Հրմ. տար, տարայք:

Ած-եմ, Նստ. իմ, Բեր-եմ, Համբեր-եմ, Հան-
-եմ, Հեղուս-եմ. Բ. արմ. պարզ — Ած, Նստ, Բեր,
Համբեր, Հան, Հեղուս: Նստիմ. հրմ. նիստ,
նստայք կամ նստարո՛ւք:

Երթ-ամ. կտրլ. չունի. ապ. երթ-այց,
երթի-ցես, -ցէ, -ցուք և այլն. հրմ. երթ, եր-
թայք. անց. դերբ. երթեալ:

Բ. արմ. կեր. կտր. կեր-այ, կեր-ար և
այլն. ապ. կերայց, կերի-ցես, -ցէ ևն. հրմ. կեր.
կերայք, կերէք:

Բ. արմ. Եղ. կտր. եղէ, եղեր, եղեւ, ե-
ղաք, եղէք, եղեն. ապ. եղէց, եղի-ցիս, -ցի,
-ցին, նոյնպէս և եղի-ցես, -ցէ, -ցեն. հրմ. եր,
երո՛ւք:

Ա. արմ. Գոմ. ստորագ. գու-ց-եմ, -ցես,
-ցէ, -ցեմք, -ցէք, -ցեն:

բ) Մի բաղաձայն գրից կազմուած արմատ-
ները (տես § 108, ծան. 2, բ):

Գ-ալ. Բ. արմ. Եկ. կտր. եկի, եկիր, եկն,
եկաք, եկիք, եկին. ապ. եկ-ից, եկ-եսցես,
-եսցէ և այլն. հրմ. եկ, եկայք:

Տ-ալ. Բ. արմ. ԵՏ, ՏՈՒ. կար. ետու, ե-
տուր, ետ, տուաք, ետուք, ետուն. ապ. տաց,
տա-ցես, -ցէ ևն. հրմ. տո՛ւր, տո՛ւք: (Կրաւ.
տուիմ, անց. անկ. տուեալ լինէի, ստոր. տայ-

ցիմ, կտր. տուլայ, ապ. տացիմ, հրմ. տուեալ լեր):
Դն-ել. Բ. արմ. ԵԴ, ԴԻ. կտր. եղի եղեր,
եղ. ևն, ապ. եղից, դի-ցես, -ցէ ևն. հրմ. դիւր, դիք:

ԴԼ. ԺԷ. ՊԱԿԱՍԱՆՈՐ ԲԱՅԵՐ.

§ 120. Պակասաւոր բայերը (§ 90, ծան.)
չեն ունենում կամ առաջին արմատը, կամ
երկրորդ արմատը, կամ թէպէտ երկու արմատ-
ներն ևս ունին, բայց նրանցից կազմուած
որեւէ ձև գործածական չէ: Պակասաւոր բայերի
պակասորդ ձեերի փոխարէն գործածվում են
ուրիշ, նման նշանակութեամբ բայերի համա-
պատասխան ձեերը:

§ 121. Առաջին արմատ չունին
կեր-այ, Ա. արմ. կազմում է ուտ-ել բայից.
Արբ-ի, » » ըմպ-ել »

§ 122. Երկրորդ արմատ չունին
Ուն-իմ, Բ. արմ. կազմում է կալ-այ բայից.
հրմ. կալ, կալայք.

Ընդուն-իմ, » » ընկալ-այ »

» » հրմ. ընկալ, ընկալայք.

Ուտ-եմ, » » կեր-այ բայից

Հարկանեմ » » հար-ում »

Եմ, » » եղ-է »

Դում, որ երկրորդ արմատ չէ առնում ու-
րիշ բայից:

§ 123. Մի որոշ ձև չունին
 Լի-ն-իմ. չունի անց կատ. և գործածում է
 եղ-ան-իմ բայից—եղէ, եղեր են:

Երթ-ամ. չունի անց. կատ. և գործածում
 է չոգ-այ. ապ. երթայց, երթի-ցես են, հրմ.
 երթ և չոգ, երթայք և չոգայք:

Դ. Ն Ա Խ Դ Ի Ր Ն Ե Ր

ԳԼ. ԺԸ.

§ 124. Նախդիր կոչվում են զ, ի (յ), ց,
 առ, ընդ, ըստ մասնիկները, որոնք առանձին
 առնուած՝ նշանակութիւն չունին, բայց հոլով-
 ուող բառերի առաջ գրուելով՝ տալիս են նրանց
 այլևայլ նշանակութիւններ, որոշելով նրանց
 այլևայլ հանգամանքները, ինչպէս տեղը,
 պատճառը, ժամանակը և այլն: Այս մասնիկնե-
 րից ի, առ, ընդ, ըստ գրվում են առանձին, իսկ
 յ, ց և զ գրվում են բառերի հետ միասին:

Այս և ուրիշ մասնիկներ նախկին հայերէն
 լեզուում միանալիս են եղել բառերի արմատ-
 ների հետ՝ նոր նշանակութիւններ տալով նրանց,
 և այնքան սերտ են միացել, որ այժմ դժուա-
 րութեամբ են որոշվում արմատներից. օր. յ-առ-
 նեմ, յ-ամեմ, յ-աւելում, յ-ոյժ. զ-արթնուլ,
 զ-արկանել, զ-առանցել, զ-գենուլ (զ-գեստ),
 զգոյշ. առ-ողանել, առ-անձին, առ-աւել, զ-առ-

անցեմ, առ-ողջ. ց-այգ, ց-երեկ. ընդ-ունիմ, ըն-կալնում, ըն-կլնում, ըմ-պեմ. ն-ստիմ, ն-շոյլ ն-եցուկ, ն-այիմ ևն:

§ 125. Այս նախդիրները հոլովական բառերի սկիզբը դրուելիս՝ եթէ հոլովական բառն ունի որոշեալ հայցականի կամ բացառականի նախդիրներ զ, ի՝ այս վերջինները դուրս կձգուին. օր. հայց. զնա, զնոսա, զտունս. նախդրով՝ առ նա, առ նոսա, ի տունս. բաց. յահեկէ, ի նմանէ, ի Բելայ. նախդրով՝ ընդ ահեկէ, ըստ նմանէ, զԲելայ:

ԾԱՆ. Միայն առ նախդիրը բացառականի հետ գործածուելիս՝ բացառականը պահում է իւր ի նախդիրը. օր. առ ի նմանէ, առ ի մէնջ:

Ա. Զ ՆԱԽԴԻՐ.

§ 126. Զ նախդիրը բացի որոշեալ հայցական կազմելուց՝ գործածվում է նաև

ա) Սեռական հոլովի հետ՝ զարկանել բայի մօտ, և ցոյց է տալիս այն առարկան, որի վրայ կամ որով զարկվում է. օր. հարկանել զքարի, զգետնի. հարկանիլ զամօթի, զգողանի, զգիմի:

բ) Բացառականի հետ և նշանակում է

1) (Առարկայի) վրայ, մասին. օր. տրտնջել զումեքէ. խօսել զտեառնէ, յիշել զհարց, վկայել զեղբօրէ:

2) Վրայից, մակերեսովից. օր. կախել
զփայտէ, զծառոյ. կապել զորմոյ:

3) Բացառականի նշանակութեամբ. օր. ունել
(բռնել) զձեռանէ, զհանդերձից. զոհանալ զԱս-
տուծոյ. կախել զեղջերաց, զհերաց:

գ) Գործիականի հետ և նշանակում է

1) Մօտերը, շուրջը. օր. նստել զքաղաքաւ,
զնալ զեղերը, գալ զկէս զիշերաւ. զմտաւ ածել:

2) Վրան. օր. ծիծաղել զարամբ, արկանել
զանձամբ, այր զարամբ ելանել:

3) Բացառականի իմաստով անցանել բայի
մօտ. օր. անցանել զամենեքումբք. անցանել
զպատուիրանաւ, զանցանել զբանիւ:

Բ. Ի (Յ) ՆԱԽԴԻՐ.

§ 127. Ի (յ) նախդիրը բացի բացառական
հոլով կազմելուց՝ գործածվում է նաև

ա) Հայցականի հետ և նշանակում է

1) Ուղղութիւն դէպի. օր. երթալ ի քաղաք,
մտանել ի տուն, հայել յերկինս, դիմել ի Հայս:

2) Մէկի փոխանակ, տեղ. օր. լինել ի հայր,
լինել յորդիս. ասել ի խրատ, համարել ի մարդ,
ունել ի ծառայս:

3) Գործիականի իմաստով. օր. երդնուլ
յԱստուած, մաշել ի սուր և ի հուր, յղել
ի ձեռն ուրուք. ի պատճառս ձեր:

4) Անորոշ դերբայի հետ՝ ժամանակ. օր.

ի գալ գարնան, յեկանելն ընդ առաջ, ի խօսելն ընդ միմեանս:

5) Անորոշ դերբայի հետ՝ նալատակ. օր. եկեալ եմ ի լսել, ժողովեցան ի դատել, ամբարձ գձեռն ի սպանանել:

բ) Տրականի հետ և նշանակում է

1) Մէջ. օր. նստել ի տան, ի քաղաքի, թաղել յերկրի, կալ ի բանի:

2) Վրայ օր. նստել ի յաւանակի, ագանել ի լեբին, բեռել ի խաչի:

ԾԱՆ. 1. Եթէ հոլովական բառի հոլովիչներն են ա կամ ո՝ ի նախդրով տրականը բացառականի ձև կստանայ և երկդիմութիւն կը պատճառէ (օր. ի մարդոյ, ի սեղանոյ՝ կնշանակէ մարդից, սեղանից, և ոչ թէ մարդի մէջ, սեղանի վերայ): Երկդիմութիւնից խուսափելու համար՝ այդպիսի բառերը իրանց ա, ո հոլովիչների փոխանակ գործ են ածում ի հոլովիչ, կամ փոխանակ տրականի դրվում են հայցական հոլովով. օր. տեսաք զԱստուած ի մարմնի, մարդ ի պատուի էր. եղին զիս ի գրի. բնակել ի լոյս, ի սէր, ի մարդ. հեղձանել ի ջուր:

ԾԱՆ. 2. Նոյն պատճառով երբ բառը յոգնակի լինի՝ տրական հոլովով չի գործածուի ի նախդրի հետ, որ չտայ բացառականի իմաստ: Այս դէպքում տրականի փոխանակ գործածվում է հայցական հոլովը. օր. նստել ի տունս, ի քաղաքս, կալ ի բանս: Ուրեմն յոգնակի հայցականի հետ գործածուելիս՝ ի նախդիրը տալիս է բառին թէ տրականի և թէ հայցականի իմաստ, այսպէս ի տունս, ի քաղաքս նշանակում է թէ դէպի տները, քաղաքները (§ 127, ա, 1) և թէ տնտրում քաղաքներում (§ 127, բ, 1):

Գ. Յ ՆԱԽԴԻՐ.

§ 128. Յ նախդիրը գործածվում է միայն հայցականի հետ և նշանակում է

1) Մինչեւ (մի տեղ, մի ժամանակ, մի աստիճան). օր. երթիցուք ցրեթղէհէմ, գայ ցտեղին. ցայս վայր խօսել. ցայգ և ցերեկ. ցերբ փորձես. ուտել ցյագ. կռուել ցմահ:

2) Տրականի նշանակութեամբ՝ ասել, հարցանել բայերին մօտ. օր. ասէ ցաշակերտս. որ խօսէր ցիս. հարցին ցնա:

Դ. ԱՌ ՆԱԽԴԻՐ.

§ 129. Առ նախդիրը գործածվում է

ա) Հայցականի հետ և նշանակում է

1) Ուղղութիւն դէպի (շնչաւոր առարկաների մօտ). օր. կարգալ առ Աստուած, երթալ առ նա, գալ առ բարեկամս:

2) Համար, պատճառով. օր. ճչել առցաւո, առ օր մի. առ այր յիսուն դահեկան. գործել առ չգիտանս, առ պարծել, առ հոգալ, առ սէր որդւոյ:

3) Վերաբերութեամբ, համեմատութեամբ. օր. սէգ առ հանդերձս, հեղգ առ ուսումն, որ պէս լոյս առ խաւար:

4) Ունել (համարել) բայի հետ՝ մի բանի

տեղ, փոխանակ. օր. ունել առ լաւս, առ յան-
ցանս, առ ոչինչ գրել:

բ) Տրականի հետ և նշանակում է

1) Պատճառով. օր. աղաղակել առ վշտին,
խօսել առ չարութեան, մեղանշել առ տգիտու-
թեան:

2) Մօտ (դադարում). օր. նստաւ առ ծովուն,
խօսէր առ արքայի, կայր առ խաչին:

գ) Բացառականի հետ (և այս դէպքում
բացառականի ի նախդիրը երբեմն դուրս է ըն-
կնում), և նշանակում է

1) Կողմից. օր. անհնարինքն առ ի մարդ-
կանէ հնարաւորք են առ ի յԱստուծոյ. խօսե-
ցաւ առ ի քէն, առ ի հօրէ:

2) Պատճառով. օր. գործել առ երկիւղէ, առ
ականէ (երեսանց, աչքի ընկնելու համար), առ
ի չգոյէ (տես բ, 1):

3) Բացառականի նշանակութեամբ. օր. մեր-
կանալ առ ի զգեստուէ, միաժին առ ի հօրէ,
օգնութիւն առ ի նոցանէ:

դ) Գործիականի հետ և նշանակում է

1) Մօտ. օր. առ բաղաքաւ, առ պետով, առ
եզերը ծովուն. փոքր է այս առ այնու. զի՞նչ է
յարդ առ ցորենով:

2) Ժամանակ. օր. առ հարբքն մերովք, առ
Արամաւ, առ ջրհեղեղաւ, առ կենդանութեամբ
հօր իւրոյ:

Ե. ԸՆԴ ՆԱԽԴԻՐ.

§ 130. Ընդ նախդիրը գործածուած է

ա) Հայցականի հետ և նշանակում է

1) Մէջով. օր. անցանել ընդ գետ, ընդ ծով, մտանել ընդ դուռն, անցանել ընդ հուր և ընդ ջուր, ծիծաղել ընդ միտս:

2) Մէջ. օր. մի լիցի կռիւ ընդ իս և ընդ քեզ, ընդ հովիւս իմ և ընդ հովիւս քո չիք. խտիր ընդ բազում և ընդ սակաւ:

3) Դէպի մի կողմ. օր. գնաց ընդ արևելս. հայել ընդ երկինս, ընդ նոսա:

4) Մէկ անգամից, միահամուտ. օր. ընդ հեծեալ և ընդ հետեակ. ընդ այր և ընդ կին. ասել ընդ մի. ընդ ամենայն. ընդ բնաւ:

5) Անորոշ դերբայի կամ բայածականի հետ՝ ժամանակ. ընդ ծագել արեգականն. ընդ բուսանելն չորացաւ. ընդ տեսանելն սքանչացաւ. ընդ երևուիմ հրաշալւոյն. նոյնպէս՝ ընդ առաւօտս, ընդ երեկս:

6) Ուրախանալ, տրտմել, նախանձել, զարմանալ և նման բայերի հետ՝ վրայ. օր. ուրախանալ ընդ տեսին. տրտմել ընդ մահ. զարմանային ընդ վարդապետութիւն նորա:

7) Յոգնակի հայցականի հետ (փխ. տրակահի, հմմտլ. § 127, ծան. 2) նշանակում է նաև հետ. օր. խօսել ընդ իշխանս, ընդ միմեանս. վիճել ընդ նոսա:

բ) Սեռականի հետ և նշանակում է փոխանակ, համար. օր. ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման. տացես նոցա ընդ իմ և ընդ քո. ընդ ամենայն դատարկ բանի համարս տալոց էք:

գ) Տրականի հետ և նշանակում է

1) Հետ, (եզակիի հետ գործածուելիս). օր. խօսել ընդ նմա, ընդ իշխանի. ընդ որում համբուրեցից:

2) Վրայ. օր. հոգալ ընդ տան, ընդ ընտանեաց. գութ ունել ընդ ումեք. անցանեն նեղութիւնք ընդ մարդկան:

դ) Բացառականի հետ և նշանակում է

Կողմից. օր. ընդ աջմէ, ընդ ահեկէ, ընդ հիւսիսոյ, ընդ հարաւոյ:

ե) Գործիականի հետ և նշանակում է

1) Տակ. օր. ընդ ծառով, ընդ հովանեաւ թևոյ, ընդ երկրաւ, ընդ հողով:

2) Մօտը, կողմը, շուրջը. օր. մանկունքս կան ընդ ինև. ընդ այնու ժամանակաւ. պատի ընդ հիւսիսիւ. ան ընդ միջով քով:

Ձ. ԸՍՏ ՆԱԽԴԻՐ.

§ 131. Ըստ նախդիրը գործածվում է

ա) Հայցականի հետ և նշանակում է

1) Դուրս, մի քանի այն կողմը. օր. ելանել ըստ դուռն, ըստ քաղաքն. ելանել ըստ հրաման. զերծանել ըստ վտանգս. անցանել ըստ չափ:

2) Զատիով համեմատ. օր. բաժանել ըստ ազգս և ըստ լեզուս. առնուլ հարկ ըստ տուն, ըստ երդ, ըստ գլուխ. շրջել ըստ աշխարհականս. ըստ աճել ջրոյն, ըստ պակասել լուսոյն:

բ) Տրականի հետ և նշանակում է

Համաճայն, նման. օր. եղիցի քեզ ըստ բանի բում. արարին ըստ հրամանին. արար մարդ ըստ պատկերի, ըստ նմանութեան իւրում. դատել ըստ յանցանաց, ըստ կարծեաց:

դ) Բացառականի հետ և նշանակում է

Միմեանց յետելից, յաջորդաբար. օր. Հայկ և որ ըստ նմանէ նահապետք. մի ըստ միովէ. ամ ըստ ամէ, օր ըստ օրէ:

2) Կողմից. օր. ըստ հիւսիսոյ, ըստ հարաւոյ, ըստ արևելից կուսէ. ըստ նախախնամութենէ Աստուծոյ:

ԿԱՐԵԻՈՐ ՈՒՂՂԵԼԻՔ

Եր. տող	Տպուած է	Պէտք է լինի
14 22	դ, բաղաձայն	դ, բաղաձայնը,
16 3, 13	(§ 26, դ)	(§ 26, ա)
16 17	ե. օր.	է. օր.
18 13	ը կիսաձայնը	! կիսաձայնը
18 21	փոխւում է է	փոխւում է է
23 1	առմատ սրտ	առմատ սրտ
23 27	ժողով	ժողով
24 24	իսկ ու	իսկ ւ
28 12	§ 26, դ)	§ 26, ա)
31 11	դաս դաս	դաս դասք
41 14	Բ. ինքեանց	Բ. յինքեանց
42 11	(26, դ)	(26, ա)
43 16	էական	էական և ստացական
44 4	§ 26 ա):	§ 26, բ):
51 27	4) տես § 26, դ	4) տես § 26, դ և § 89, ծան.
57 23	26, դ),	26, ա),

Եղանակ

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն

Ժամանակ

Ն Ե Ր Կ ա յ

Ա ն ց . ա ն կ ա տ ա ր

ՊԱՐԶ

Ա. լծ. Աղ.

Աղ-ամ, աս, այ

Աղ-այի, այիւր, այր

— ամբ, այբ, աւն

— այաբ, այիբ, ային

Բ. լծ. ԳՈՐԾ

ԳՈՐԾ-ամ, աս, է

ԳՈՐԾ-էի, էիւր, էր

— ամբ, էբ, ան

— էաբ, էիբ, էին

Գ. լծ. ԴԱՏ

ԴԱՏ-իմ, իս, ի

ԴԱՏ-էի, էիւր, էր

— իմբ, իբ, ին

— էաբ, էիբ, էին

ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ.

Բ. լծ. ՀԱՏ-ԱՆ

ՀԱՏԱՆ-ամ, աս, է

ՀԱՏԱՆ-էի, էիւր, էր

— ամբ, էբ, ան

— էաբ, էիբ, էին

Գ. լծ. ՈՒՍ-ԱՆ

ՈՒՍԱՆ-իմ, իս, ի

ՈՒՍԱՆ-էի, էիւր, էր

— իմբ, իբ, ին

— էաբ, էիբ, էին

Դ. լծ. ՋԵՌ-Ն

ՋԵՌՆ-ում, ուս, ու

ՋԵՌՆ-ուի, ուիւր, ոյր

— ումբ, ուբ, ուն

— ուաբ, ուիբ, ուին

ՊԱՐԶ.

Դ. լծ. ԹՈՂ

ԹՈՂ-ում, ուս, ու

ԹՈՂ-ուի, ուիւր, ոյր 8

— ումբ, ուբ, ուն

— ուաբ, ուիբ, ուին

ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ.

Ա. լծ. ՄԵՐԶ-ԵՆ

ՄԵՐԶԵՆ-ամ, աս, այ

ՄԵՐԶԵՆ-այի, այիւր, այր 8

— ամբ, այբ, աւն

— այաբ, այիբ, ային

Բ. լծ. ԸՆԹ-ԱՆ

ԸՆԹԱՆ-ամ, աս, այ

ԸՆԹԱՆ-այի, այիւր, այր

— ամբ, այբ, աւն

— այաբ, այիբ, ային

Գ. լծ. ԵՐԿ-ՆԶ

ԵՐԿՆ-իմ, իս, ի

ԵՐԿՆ-էի, էիւր, էր

— իմբ, իբ, ին

— էաբ, էիբ, էին

† Կարող է խոնարհուել նաև՝ Աղ-այց-իմ, իս, ի, իմբ, իբ, ին,

1) տե՛ս § 109. ձայն. 2) տ. § 110. ձայն. 1. 3) տ. § 108. ձայն.

Ի Ն Ա Ր Մ Ա Տ

Ս Տ Ո Ր Ա Դ Ա Ս.	ԱՐԳԵԼԱԿԱՆ	Դ Ե Ր Բ Ա Յ	
Ն Ե Ր Կ ա յ	Ն Ե Ր Կ ա յ	Ա ն ո Ր ո շ	Ա պ ո
Աղ-այց-եմ, հս, է — — հմք, էք, հն + ԳՈՐԾ-ից-եմ, հս, է — — հմք, էք, հն ԴԱՏ-ից-իմ, իս, ի, — — իմք, իք, ին	մի Աղ-ար — այք մի ԳՈՐԾ-եր — էք մի ԴԱՏ-իք — իք	Աղ-ալ ԳՈՐԾ-ել ԴԱՏ-իլ (ել)	Աղ-ալ ԳՈՐԾ-ել ԴԱՏ-ել
ՀԱՏԱՆ-ից-եմ, հս, է — — հմք, էք, հն ՈՒՍԱՆ-ից-իմ, իս, ի — — իմք, իք, ին ՋԵՌՆ-ուց-ում, ուս, ու — — ումք, ուք, ուն	մի ՀԱՏԱՆ-եր — էք մի ՈՒՍԱՆ-իք — իք մի ՋԵՌՆ-ուք — ուք	ՀԱՏԱՆ-ել ՈՒՍԱՆ-իլ (ել)	ՀԱՏԱՆ-ել ՈՒՍԱՆ-ել
ԹՈՂ-ուց-ում, ուս, ու — — ումք, ուք, ուն	մի ԹՈՂ-ուք — ուք	ԹՈՂ-ուլ	ԹՈՂ-ել
ՄԵՐՉԵՆ-այց-եմ, հս, է — — հմք, էք, հն ԸՆԹԱՆ-այց-եմ, հս, է — — հմք, էք, հն ԵՐԿՆԶ-ից-իմ, իս, ի — — իմք, իք, ին	մի ՄԵՐՉԵՆ-ար — այք մի ԸՆԹԱՆ-ար — այք մի ԵՐԿՆԶ-իք — իք	ՄԵՐՉԵՆ-ալ ԸՆԹԱՆ-ալ ԵՐԿՆԶ-իլ (ել)	ՄԵՐՉԵՆ-ալ ԸՆԹԱՆ-ալ ԵՐԿՆԶ-ել

Ա. Յ		Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն	
պ ա ո ն ի		Անց. կ ա տ ա Ր Ե ա լ	Պ ա Ր Գ ա տ
	ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ.		
-ա-լոց	Ներգ. ԱՂԱՑ	++ ԱՂԱՑ-ի, եր, — — աք, իք, ին	ԱՂԱՑ-ից, ցե — ցուք, ջի
ՐԾ-ե-լոց	ԳՈՐԾ-ԵՑ	ԴՈՐԾԵՑ-ի, եր, — ³ — աք, իք, ին	ԳՈՐԾԵՑ-ից, ցուք, ջի
Տ-ե-լոց 6	Կրաւ. ԴԱՏ-եց	ԴԱՏԵՑ-այ, աք, աւ — աք, այք, ան	ԴԱՏԵՑ-այց, — ցուք, ջի
	ՊԱՐԶ		
ՏԱՆ-ե-լոց	Ներգ. ՀԱՏ	ՀԱՏ-ի, եր — ⁷ — աք, իք, ին	ՀԱՏ-ից, ցեաւ, — ցուք, ջի
ԱՆ-ե-լոց 6	Կրաւ. ՈԻՍ	ՈԻՍ-այ, աք, աւ — աք, այք, ան	ՈԻՍ-այց, ցի — ցուք, ջի
ՌՆ-լոց 6	Կրաւ. ԶԵՌ	ԶԵՌ-այ, աք, աւ, աք, — աք, այք, ան	ԶԵՌ-այց, ցի — ցուք ջի
	ՊԱՐԶ		
Ղ-լոց 6	ԹՈՂ	++ ԹՈՂ-ի, եր, — ⁷ — աք, իք, ին	ԹՈՂ-ից, ցեաւ, — ցուք, ջի
	ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ.		
ՐԶԵՆ-ա-լոց	Կր. ՄԵՐԶ-ԵՑ	ՄԵՐԶԵՑ-այ, աք, աւ — աք, այք, ան	ՄԵՐԶԵՑ-այց — ցուք, ջի
ԻԱՆ-ա-լոց	Կր. ԸՆԹ-ԱՑ	ԸՆԹԱՑ-այ, աք, աւ — աք, այք, ան	ԸՆԹԱՑ-այց, — ցուք, ջի
ՆԶ-ե-լոց 6	Խառն ԵՐԿ-ի	ԵՐԿԻ-այ, աք, աւ — աք, այք, ան ⁹	ԵՐԿ-այց, 10 — ցուք, ջի

Դ Ա Ր Մ Ա Տ

Հ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ.

Դ Ե Ր Բ Ա Յ

ա ալ ա ո ն ի

Կ ա տ ա ր հ ա լ

Ն հ ր կ ա յ

Ա ն ց հ ա լ

ց հ ս, ց է
 ջիք, ց հ ն¹
 ց, ց հ ս, ց է
 ջիք, ց հ ն¹
 ց, ցիս, ցի
 ք, ջիք, ցիս¹

Ա Ղ Ա²
 Ա Ղ Ա Յ-էք
 Գ Ո Ր Ծ Ե Ա²
 Գ Ո Ր Ծ Ե Յ-էք
 Դ Ա Յ Ե Ա Յ
 Դ Ա Յ Ե Յ-աբոսք

Ա Ղ Ա Յ-ող

Գ Ո Ր Ծ-ող⁴

—

Ա Ղ Ա Յ-հալ

Գ Ո Ր Ծ-հալ⁵

Դ Ա Յ-հալ⁵

ց հ ս, ց է
 , ջիք, ց հ ն
 ցիս, ցի
 , ջիք, ցիս
 ցիս, ցի,
 ջիք, ցիս

Հ Ա Տ,
 — էք
 Ո Ւ Ս-էր
 — աբոսք
 Ջ Ե Ռ-իք, ալք,
 աբոսք

Հ Ա Տ-ող, հատա

[նող

—

Ջ Ե Ռ-ող

Հ Ա Տ-հալ

Ո Ւ Ս-հալ

Ջ Ե Ռ-հալ

ց հ ս, ց է
 , ջիք, ց հ ն

Թ Ո Ղ
 — էք

Թ Ո Ղ-ող

Թ Ո Ղ-հալ

այց, ցիս, ցի
 , ջիք, ցիս¹
 այց, ցիս, ցի
 , ջիք, ցիս¹
 10, ց հ ս, ց է
 , ջիք, ց հ ն¹⁰

Մ Ե Ր Ջ Ե Յ իր
 ալք, աբոսք
 Ը Ն Թ Ա Յ իր
 — աբոսք
 Ե Ր Կ-իր
 Ե Ր Կ Ե ալք, բոսք¹¹

Մ Ե Ր Ջ Ե Յ-ող

Ը Ն Թ Ա Յ ող

—

Մ Ե Ր Ջ Ե Յ-հալ

Ը Ն Թ Ա Յ-հալ

Ե Ր Կ Ո Ւ Յ-հալ¹²